

Rafał Łatka (WARSZAWA)

Wydział IV SB KW MO/WUSW w Krakowie (1962–1989) – w świetle aktualnego stanu badań¹

Aparat represji pełnił w ramach polityki wyznaniowej władz Polski „ludowej” wobec Kościoła katolickiego niezwykle istotną rolę. Odpowiadał za tajne działania mające na celu zmarginalizowanie pozycji społecznej duchowieństwa i biskupów. Wykonywał pod tym względem dyrektywy płynące z polskiej partii komunistycznej, najpierw Polskiej Partii Robotniczej, a następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Jak to określił jeden z dawnych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa, bezpieka była mieczem, który trzymała partia². Niewątpliwie jednym

¹ Pisząc ten tekst autor oparł się na przeprowadzonych wcześniej badaniach, w efekcie których powstały artykuły dotyczące polityki władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim, i niektóre fragmenty są powieleniem opublikowanych już prac: R. Łatka, *Krakowskie struktury aparatu państwowego PRL zajmujące się Kościołem katolickim*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, nr 36, s. 159–172; tenże, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016.

² Określenie użyte przez byłego funkcjonariusza SB Janusza Molke, B. Rymanowski, *Ubek*, Warszawa 2012, s. 297–298. Na temat kierowania aparatem represji przez władze partyjne zob. szerzej: R. Łatka, *Krakowskie struktury*, s. 159–164; tenże, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, s. 55–64. Najważniejszym organem zajmującym się koordynowaniem polityki wyznaniowej władz Polski „ludowej” był Zespół ds. Kleru. Na jego temat zob. szerzej: *O metodach walki z Kościołem prowadzonej przez peerelowskie służby bezpieczeństwa z Antonim Dudkiem, Janem Żarynem i prokuratorem Andrzejem Witkowskim rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” (dalej: „Biuletyn IPN”) 2003, nr 1, s. 15–16; M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, nr 89, s. 219–220. Nie należy również zapominać, iż wpływ na politykę wyznaniową PRL mieli doradcy sowieccy, A. Dziurok, *Wstęp*, w: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. tenże, War-

z regionów, gdzie Kościół w przekonaniu władz miał najsilniejsze wpływy, było województwo krakowskie. Wynikało to w zasadniczej mierze z rangi archidiecezji krakowskiej w polskim Kościele³.

Celem poniższej analizy będzie próba spojrzenia na zakres działania i funkcjonowanie jednolitej, antykościelnej struktury w województwie krakowskim⁴, która powstała w wyniku reorganizacji w 1962 r. jako osobny wydział bezpieczeństwa. Na temat Wydziału IV SB KW MO/WUSW w Krakowie pisało już kilku autorów, jednakże żaden z nich nie ujął w sposób całościowy działalności wspomnianej struktury krakowskiej SB⁶. Najważniejszym zadaniem będzie więc tutaj zebranie obecnego stanu wiedzy, scharakteryzowanie struktur, sposobu działania i przedstawienie oceny skuteczności Wydziału IV krakowskiej bezpieki⁷.

szawa 2004, s. 18; A. Grajewski, *Kompleks Judasza. Kościół zraniony*, Poznań 1999, s. 178. Zob. szerzej, *Polska–ZSRR: struktury podległości. Dokumenty WKP(B) 1944–1949*, oprac. G. Bordiugow, A. Kochanowski, A. Koseski, G. Matwijew, A. Paczkowski, Warszawa 1995; *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.

³ Na ten temat zob. szerzej: R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*.

⁴ Inspiracją do powstania tego tekstu był analogiczny artykuł poświęcony Wydziałowi IV w Katowicach, choć skonstruowany w odmienny sposób: Ł. Marek, *Wydział IV SB KW MO/WUSW w Katowicach (1962–1989). Struktura, kierownictwo, zakres działania*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 3, s. 129–156.

⁵ Na temat reorganizacji aparatu represji w 1962 r. zob. szerzej: F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV SB KW MO w Krakowie*, w: *Raj grabarzy narodu. Studia i materiały do dziejów aparatu represji w Polsce „ludowej” 1945–1989*, red. tenże, Kraków 2010, s. 229.

⁶ Najważniejsze prace poświęcone tej problematyce to: F. Musiał, *Naczelnicy Wydziału IV SB w Krakowie*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 1, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2007, s. 11–46; tenże, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 229–279; tenże, „Zakres pracy... bez zmian”. *Wydział IV SB w Krakowie w latach 1975–1978*, w: *Raj grabarzy narodu*, s. 280–309; *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów*, oprac. R. Łatka, Kraków 2013; R. Łatka, *Krakowskie struktury*, s. 159–172; tenże, *Służba Bezpieczeństwa wobec drugiej wizyty Jana Pawła II w PRL w 1983 roku na przykładzie Krakowa*, w: *II Zimowa Szkoła Historii Najnowszej. Referaty*, red. Ł. Kamiński, T. Sudoł, M. Żuczowski, Warszawa 2014, s. 213–220; tenże, *SB wobec III pielgrzymki Jana Pawła II do PRL na przykładzie Krakowa*, „Glaukopis” 2014, nr 31, s. 349–368; tenże, *Najważniejsi funkcjonariusze SB w czasie wizyt papieskich w Krakowie*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa 2015, s. 620–641; R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, s. 55–64.

⁷ Warto już na początku rozważań podkreślić, iż kierownicze funkcje w Wydziale IV zajmującym się Kościołem katolickim powierzano najbardziej zaufanym i wykazującym się sukcesami w pracy operacyjnej funkcjonariuszom. Na ten temat zob. szerzej: R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 623–633.

Poniższa analiza została podzielona na kilka części. W pierwszej omówiono funkcjonowanie antykościelnych struktur przed powstaniem osobnego Departamentu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych zajmującego się Kościołem i zmiany, do jakich doszło w wyniku reorganizacji bezpieczeństwa w 1962 r. Ramy chronologiczne trzech kolejnych części tekstu, czyli lata 1963–1975, 1975–1983 i 1983–1989, uwarunkowane zostały reorganizacjami resortu, które wprowadziły istotne zmiany do funkcjonowania antykościelnych struktur na poziomie wojewódzkim. Każdy ze wspomnianych okresów miał swoją specyfikę, która zostanie w możliwie syntetyczny sposób przybliżona.

Antykościelne struktury aparatu represji w woj. krakowskim przed 1962 r. Utworzenie Wydziału IV SB KW MO

Pierwszą wojewódzką jednostką, która miała się zajmować Kościołem katolickim i innymi wyznaniem na terenie województwa krakowskiego była sekcja 3 Wydziału I Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie, zorganizowana w styczniu 1945 r.⁸ Formalnie powołano ją w lutym, faktycznie rozpoczęła działać prawdopodobnie w maju 1945 r.⁹ Od początku 1946 r. Kościołem zajmowała się już głównie sekcja 5 Wydziału V (zwanym Społeczno-Politycznym) WUBP¹⁰. W 1950 r. nastąpiła kolejna reorganizacja. Powołano wydziały V wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego, za sprawy wyznaniowe odpowiadały sekcje 5-te, analogiczne sekcje utworzono w urzędach powiatowych i miejskich (podporządkowane Wydziałowi V Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, który zajmował się przede wszystkim walką z „wrogą działalnością

⁸ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1956 w świetle aktów normatywnych*, w: *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009, s. 9–11.

⁹ F. Musiał, *Pion antywyznaniowy WUBP w Krakowie (1945–1952). Rekonesans badawczy*, w: *Przeciw religii i kościołom. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2008, s. 44.

¹⁰ Jak pisze A. Dziurok, formalnie zakres działania tej komórki obejmował „obsługę duchowieństwa”, zob. szerzej: A. Dziurok, *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 na przykładzie województwa śląskiego/katowickiego*, Katowice 2012.

kleru”)¹¹. Powyższy stan utrzymywał się do 9 stycznia 1953 r., kiedy dokonano kolejnej reorganizacji, tworząc osobne wydziały XI-te, przeznaczone do walki z wrogą działalnością związków wyznaniowych¹². W skład wydziału wchodziły cztery sekcje zarządzane przez naczelników: 1 – zajmowała się klerem świeckim, 2 – zakonami, 3 – organizacjami religijnymi i stowarzyszeniami katolików świeckich, 4 – innymi wyznaniem (podporządkowane XI Departamentowi MBP i jego wydziałom)¹³. Etat tego wydziału w województwie krakowskim to: czteroosobowe kierownictwo, dwie sekcje sześciuosobowe (1 i 2) i dwie trzyosobowe (3 i 4)¹⁴.

Kolejne przekształcenia struktur aparatu bezpieczeństwa nastąpiły w 1954 r. Rozwiązano MBP i utworzono Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego. W województwach powołano wojewódzkie komitety ds. bezpieczeństwa publicznego. Na bazie Wydziału XI utworzono Wydział VI KdsBP, podzielony na cztery sekcje: 1 – prowadziła „walkę z wrogą działalnością uprawianą przez członków kurii biskupich, kapituł diecezjalnych i seminariów duchownych oraz księży i aktywu świeckiego”, 2 – odpowiadała za zakony, 3 – za tzw. kler dołowy (dziekani, proboszczowie, wikariusze, kapelani) oraz współdziałające z nimi osoby świeckie, 4 – za pozostałe wyznania (sekcje te były podporządkowane analogicznym wydziałom Departamentu VI KdsBP)¹⁵. Struktury do zwalczania Kościoła w województwie krakowskim szczególnie mocno rozbudowano ze względu na to, że Kraków był jednym z najważniejszych ośrodków Kościoła w Polsce (sekcja 4 była jedyną, której liczebność w wyniku reorganizacji się nie zmniejszyła). Liczba funkcjonariuszy wynosiła w sumie 25 osób i dwie osoby odpowiedzialne za sekretariat¹⁶ (w niektórych powiatowych urzędach ds. bezpieczeństwa publicznego funkcjonowały w tym okresie referaty wyznaniowe)¹⁷.

¹¹ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 21.

¹² Szerzej na temat polityki represji wobec Kościoła w tym okresie zob. F. Musiał, M. Lasota, *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003; *Do przesładowania nie daliśmy powodu... Materiały z sesji poświęconej Kurii krakowskiej*, red. R. Terlecki, Kraków 2003; P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Kraków 2009.

¹³ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 23.

¹⁴ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1956*, s. 27.

¹⁵ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 24.

¹⁶ W woj. krakowskim istniała także sekcja nieopisana w powyższym schemacie – 2a, odpowiadająca za zakony żeńskie, W. Frazik, *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1956*, s. 44.

¹⁷ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 24.

Kolejne zmiany dokonały się po wcieleniu KdsBP do MSW 27 listopada 1956 r. KdsBP zostało zastąpione przez Służbę Bezpieczeństwa, która została „ukryta” w strukturach MSW. Pion wyznaniowy w województwie funkcjonował jako grupa V odpowiadająca za kler świecki i Va – zakony i inne wyznania¹⁸. Obydwie w ramach szczególnie mocno rozbudowanego Wydziału III, który zajmował się działalnością o charakterze antypaństwowym (podporządkowanemu Departamentowi IV)¹⁹. Zmiany w terenie trwały jednak dość długo i ostatecznie zakończyły się na przełomie lat 1956/1957, kiedy dokonano wszystkich rozszad personalnych²⁰. Aparat wojewódzki SB działał w ramach komend wojewódzkich Milicji Obywatelskiej. Od 1956 r. kierował nim I zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB (w Krakowie w 1957 r. utworzono dwa takie etaty).

Pod koniec 1961 r. w kierownictwie MSW stwierdzono, iż ówczesne struktury antykościelne nie dają gwarancji realizacji zadań wyznaczonych przez PZPR. Najlepiej to przekonanie oddaje notatka płk. Stanisława Morawskiego, wicedyrektora Departamentu III MSW:

Kościół katolicki i inne związki religijne, stojąc na ideologicznie wrogich pozycjach, stanowią obecnie główną, legalnie istniejącą bazę antysocjalistycznej działalności różnego rodzaju wrogich elementów. [...] Obecny stan obsady personalnej Służby Bezpieczeństwa na tym odcinku nie gwarantuje wypełniania stale wzrastających zadań. Zachodzi wobec tego potrzeba wyodrębnienia jednostki operacyjnej, która by zajęła się wyłącznie pracą na odcinku wyznaniowym²¹.

W czerwcu 1962 r. w MSW powołano odrębny Wydział IV, mający odpowiadać za kontrolę i zwalczanie Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych, zaś na szczeblu wojewódzkim utworzono jego odpowiedniki w postaci wydziałów IV-tych KW MO²².

W Krakowie Wydział IV zorganizowano rozkazem nr 03/62 komendanta Wojewódzkiego MO ds. SB, wydanym 1 lipca 1962 r.²³ Wydział utworzono opierając się na obsadzie personalnej dawnych sekcji 5 i 5a Wydziału III. Pierwszym naczeln-

¹⁸ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, w: *Strażnicy sowieckiego imperium*, s. 23.

¹⁹ Tamże, s. 23–24.

²⁰ Tamże, s. 58.

²¹ Cyt. za: Ł. Marek, *Wydział IV SB KW MO*, s. 129.

²² A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 2: *Ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe (1957–1970)*, Warszawa 2000, s. 313; A. Dziurok, *Wstęp*, s. 24.

²³ Jak pisze Filip Musiał, z dniem 1 lipca powołano jedynie naczelnika wydziału, dopiero dwa tygodnie później zaszeregowano pierwszych funkcjonariuszy nowego wydziału, F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 229.

nikiem został Zygmunt Glišński (w latach 1962–1966)²⁴. Na początku w ramach wydziału funkcjonowały cztery grupy: I – zajmowała się duchowieństwem diecezjalnym, II – zakonami, III – laikatem katolickim, IV – wyznaniem niekatolickimi²⁵. Cały Wydział IV w Krakowie liczył 28 osób²⁶.

Jednocześnie ze zmianami organizacyjnymi dokonano istotnych korekt w prowadzonej przez Wydział IV ewidencji. Z dniem 6 lipca 1963 r. zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych nr 00114/63 wdrożono jednolitą dokumentację i ewidencję operacyjną kleru rzymskokatolickiego „dla bardziej wnikliwego rozpoznania działalności duchowieństwa”²⁷. W teczkach ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK) SB zbierała informacje na temat każdego kapłana, rozpoczynając od momentu, gdy jako kandydat na duchownego przekroczył próg seminarium²⁸. Wprowadzono także odmianę tego typu teczek dla biskupów – teczkę ewidencji operacyjnej na biskupa (TEOB)²⁹. Nie zapomniano o dokumentowaniu działalności podstawowych jednostek administracyjnej kościelnej, czyli parafii. Na podstawie instrukcji MSW nr 002/63 w sprawie teczek ewidencyjno-operacyjnych na parafie (TEOP) gromadzono informacje na temat każdej tego typu jednostki³⁰.

²⁴ Na jego temat zob. szerzej: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (dalej: IPN Kr) 059/193, Akta osobowe Zygmunta Glišńskiego; F. Musiał, *Naczelnicy Wydziału IV*, s. 17–23.

²⁵ F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 230–231.

²⁶ W latach 1962–1967 wahała się między 28 a 31 pracownikami, by 30 czerwca 1967 r. wynieść 29 funkcjonariuszy. W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, s. 74. Warto podkreślić, iż – jak zwraca uwagę Musiał – upartyjnienie Wydziału IV w Krakowie wynosiło blisko 100%, F. Musiał *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 236.

²⁷ Zarządzenie nr 00114/64 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 lipca 1963 r. w sprawie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego, w: *Metody pracy operacyjnej*, s. 333–334.

²⁸ D. Walusiak, *TEOK. Teczka ewidencji operacyjnej na księdza*, w: *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, Warszawa 2006, s. 288. Szerzej zob. *Teczka na księdza*, „Karta” 1996, nr 20; R. Dyrz, J. Łaska, J. Raźny, E. Zając, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza. Teoria i praktyka pracy operacyjnej SB*, Kraków 2009.

²⁹ Podpisaną 3 grudnia 1963 r. instrukcją nr 005/63 wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. Stanisława Morawskiego „w sprawie zasad i trybu prowadzenia ewidencji i dokumentacji działalności biskupów”, w: *Metody pracy operacyjnej*, s. 352–353. Szerzej zob. J. Marecki, *Kwestionariusz personalny z Teczki Ewidencji Operacyjnej na Biskupa*, w: *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944*, red. tenże, Kraków 2011, s. 131–141; J. Urban, *Teczka biskupa J. Pietraszki*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury*, t. 1, s. 47–77.

³⁰ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 175; F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji*, w: *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. tenże, Kraków 2006, s. 44.

Wydział IV w latach 1963–1975

W Krakowie obsadę kierowniczą Wydziału IV, powołaną w 1962 r., wymieniono w 1966 r. z powodu udziału funkcjonariuszy kierujących tym wydziałem w próbie przemytu³¹. Nowym naczelnikiem został Karol Waluszkiewicz, który zajmował to stanowisko do 1971 r. Po nim kierownictwo wydziału objął Władysław Żyła (do 1976 r.)³². W czasie sprawowania przez nich funkcji obsada Wydziału IV systematycznie rosła i z dniem 1 czerwca 1975 r. osiągnęła liczbę 54 pracowników³³.

W 1973 r. powołano na mocy zarządzenia organizacyjnego nr 092/Org ministra spraw wewnętrznych Samodzielną Grupę „D” jako nową komórkę w Departamencie IV. Grupę utworzył i został jej pierwszym przełożonym Konrad Straszewski³⁴. Do zadań grupy należała koordynacja działań jednostek MSW zwanych specjalnymi o charakterze dezintegracyjnym³⁵. Już po czterech latach uznano jednak, że powstałe struktury Grupy „D” są zbyt wątle, aby w pełni realizować swoje zadania. Powołano więc w 1977 r. w miejsce Grupy „D” osobny Wydział VI w Departamencie IV MSW, a wkrótce później jego odpowiedniki w terenie – w 20 wojewódzkich komendach MO, m.in. w Krakowie (jako Sekcję 6 Wydziału IV)³⁶. Wyżej wymienione struktury prowadziły działalność także o charakterze przestępczym, w świetle prawa PRL³⁷.

³¹ F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 259–260. Zawieszono w czynnościach służbowych zastępcę naczelnika wydziału IV Zbigniewa Farynę (poświęcone jest mu ciekawe opracowanie: J. Marecki, *Zbigniew Faryna – stachanowiec krakowskiej bezpieki*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 3, red. J. Szczepaniak, M. Lasota, Kraków 2010, s. 297–328), Z. Glińskiego i funkcjonariusza Grupy I Wydziału IV Bogusława Bogusławskiego. Wszystkich trzech udało się – jak pisze Musiał – uchronić kierownictwu krakowskiej bezpieki przed poważniejszymi konsekwencjami działalności przestępczej. Jedynie Faryna został wydalony ze służby, ale w 1972 r. przywrócono go do pracy w resorcie. Zob. F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 260.

³² Omówienie ich kariery w resorcie zob. F. Musiał, *Naczelnicy Wydziału IV*, s. 23–28. Zob. szerzej: IPN Kr 059/95, Akta osobowe Karola Waluszkiewicza; Instytut Pamięci Narodowej Biuro Udostępniania (dalej: IPN BU) 0949/8, Akta osobowe Władysława Żyły.

³³ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, s. 81.

³⁴ M. Lasota, *O raporcie sejmowej komisji poświęconej Samodzielnej Grupie „D” w MSW*, „Biuletyn IPN” 2003, nr 1, s. 37; A. Dziurok, *Wstęp*, s. 25.

³⁵ M. Lasota, *Informacja o działalności komórek „D” pionu IV byłej Służby Bezpieczeństwa*, „Biuletyn IPN” 2003, nr 1, s. 29–30.

³⁶ Tamże, s. 30; A. Dziurok, *Wstęp*, s. 25.

³⁷ Przykładowo Grupa „D” prowadziła aktywne działania przeciwko ks. Adolfowi Chojnackiemu. Zob. szerzej: A. Dziurok, *„Szczypanie” ks. Adolfa Chojnackiego*, „Biuletyn IPN”

Zasadnicze zadania nowo utworzonego Wydziału IV krakowskiej SB najlepiej wyrażają wytyczne kierownictwa Departamentu IV w sierpniu 1962 r. W części zatytułowanej *Zadania i wnioski do dalszej pracy* precyzowano, na czym powinny się skupić antykościelne struktury w swojej działalności:

1. Maksymalnie i wszechstronnie wykorzystać sieć księżowską do rozpoznawania bieżącej sytuacji wśród kleru, a także badania stopnia realizacji zaleceń hierarchii kościelnej przez kler dołowy na wszystkich odcinkach pracy duszpasterskiej.
2. Dokonać analizy możliwości każdej jednostki sieci księżowskiej z punktu widzenia docierania do kurii biskupich [...].
3. Do współpracy z nami dobierać takich kandydatów, którzy wybijają się w pracy duszpasterskiej i mają perspektywę do zajęcia kierowniczych stanowisk w systemie organizacji kościelnej.
4. Ustalać księży, którzy mają zamiar studiować na KUL-u lub wyjechać na studia za granicę, rozpoznawać ich wszechstronnie z perspektywą do pozyskania ich do współpracy z nami [...].
5. Zająć się aktywnie opracowaniem alumnów uczących się w seminariach duchownych i ich rodzinami pod kątem pozyskania kleryków do współpracy z nami, bądź ich kompromitowanie, aby opuszczali mury seminarialne. [...]
6. Aktywniej niż dotąd zająć się rozpracowaniem dziekanów i ich zastępców³⁸.

Instrukcje pracy operacyjnej aparatu represji z lat sześćdziesiątych nakazywały bardziej niż we wcześniejszych latach rozwijać penetrację kościelnych struktur decyzyjnych. Poza zdobywaniem informacji przy pomocy środków technicznych (podśluchów) i agenty już działającej planowano wprowadzenie do kurii nowych osobowych źródeł informacji. Stąd też MSW zleciło wojewódzkim strukturom antykościelnym pozyskanie duchownych mających szansę na awans w administracji

2003, nr 1, s. 57–60; M. Malec, *Inwigilacja ks. Adolfa Chojnackiego przez SB*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury*, t. 1, s. 167–180; J.L. Franczyk, *Ks. Adolf Chojnacki 1932–2011. Boży buntownik*, w: *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, red. T. Balon-Mrocza, J. Szarek, Kraków 2006, s. 364–366; R. Łatka, *Krakowskie władze wobec księży „negatywnych” na przykładzie działań wobec ks. Adolfa Chojnackiego*, w: *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. Ł. Kamiński, M. Hańderek, Warszawa 2015, s. 152–159.

³⁸ Cyt. za: Rozszerzona wersja referatu ogłoszonego 27 lipca 1962 r. w czasie „odprawy instruktażowo-organizacyjnej po zagadnieniach” Wydziału IV, sierpień 1962, Kraków, w: F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 272. Warto podkreślić, iż analogiczne zadania formułowano również w kolejnych latach. Zob. szerzej: R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, s. 72–77.

kościelnej³⁹. Rozpracowywanie kierowniczej struktury Kościoła w Krakowie było pod tym względem jeszcze istotniejsze, z dwóch zasadniczych powodów: rangi metropolii krakowskiej w ramach polskiego Kościoła i stopniowo zwiększającego się autorytetu bp. Karola Wojtyły, z którym władze wiązały nadzieje na podważenie pozycji prymasa Wyszyńskiego). W omawianym okresie na pierwszy plan wysuwała się funkcja kontrolna i informacyjna, nabierając o wiele większego znaczenia niż działania represyjne. Najwięcej uwagi Wydział IV skupiał w omawianym okresie na pozyskiwaniu wszelkich danych ze środowisk „klerykalnych”, nie tylko wśród hierarchii kościelnej i duchowieństwa zakonnego i diecezjalnego, ale również w laikacie. W roku millenijnym funkcjonariusze wydziału podkreślali: „zasadniczą rolę przywiązuje się do zdobywania informacji, analitycznego ich opracowania i szybkiego przekazania, często z wnioskami inspirującymi do władz polityczno-administracyjnych województwa oraz do kierownictwa służbowego”⁴⁰.

Innym przejawem działalności SB były tzw. działania dezintegracyjne. Zwiększoną aktywność w tym względzie aparat represji zaczął wykazywać po otrzymaniu przez Karola Wojtyłę kapelusza kardynalskiego 26 czerwca 1967 r. Snuto dalekosiężne plany poróżnienia nominata z prymasem Wyszyńskim. W analizach, jakie sporządzała w tym czasie SB podkreślano, że do konfliktu między obydwoima hierarchiami musi dojść. Celem komunistów zaś jest jego podsycanie i rozgrywanie ambicji Wojtyły, który jakoby miał zamiar stworzyć drugi ośrodek władzy w polskim Kościele⁴¹. Z tego też powodu zakres inwi-

³⁹ F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 240–242. Zob. także: Pismo dyrektora Departamentu IV MSW do I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO do spraw SB w Katowicach dotyczące wprowadzenia tajnych współpracowników do kierowniczych ogniw Kościoła i środowisk katolickich oraz rozwijania pracy pionu IV za granicą, w: *Metody pracy operacyjnej*, s. 457–459.

⁴⁰ Cyt. za: F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 239. Na temat inwigilacji krakowskiego Kościoła w czasie Milenium i planów aparatu represji w tym czasie zob. szerzej: IPN Kr 039/13, t. 16, k. 228–233, Tezy dotyczące wojewódzkiego planu przeciwdziałania w odniesieniu do kościelnych obchodów millenijnych w 1966, 21 marca 1966, Kraków; J. Kracik, *Krakowskie Milenium*, w: *Karol Wojtyła jako biskup krakowski*, red. T. Pieronek, R.M. Zawadzki, Kraków 1998, s. 249–260; M. Lasota, *Małopolska*, w: *Millenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006, s. 196–213; M. Komaniecka, *Inwigilacja Kościoła katolickiego przez SB podczas obchodów millenijnych w 1966 roku w Krakowie, ze szczególnym uwzględnieniem działalności Wydziałów pomocniczych „B”, „T”, „W”*, w: *Kościół katolicki w czasie komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą*, t. 2, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2008, s. 109–142; M. Lasota, *Wojtyła na podstuchu*, Kraków 2014, s. 24–31.

⁴¹ M. Lasota, *Karol Wojtyła w dokumentach bezpieki. Z Markiem Lasotą rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn IPN” 2002, nr 7, s. 4–25; *Od Karola Wojtyły do Jana Pawła II Wielkiego*,

gilacji kurii biskupiej, którą kierował przyszły papież, był szczególnie szeroki. W jej ramach obserwacją objęto biskupów, kurialistów oraz najważniejszych krakowskich duchownych⁴². Działania operacyjne intensyfikowano w okresie ważnych uroczystości kościelnych, takich jak obchody milenijne, peregrynacje obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej czy corocznych obchodów Bożego Ciała i uroczystości ku czci św. Stanisława⁴³.

Na podstawie zlecenia Wydziału IV okresowej kontroli operacyjnej wykonywanej przez pion „B” podlegał Pałac Biskupów Krakowskich przy ul. Franciszkańskiej 3 oraz mieszkania najważniejszych duchownych: biskupa metropolity i jego sufraganów oraz kurialistów⁴⁴. Dzięki pomocy agentury w pomieszczeniach kurii zainstalowano podsłuchy⁴⁵, wykorzystano do tego celu remont jej siedziby w latach 1963–1968. Od 1964 r. funkcjonowało tego typu urządzenie umieszczone w sali konferencyjnej na pierwszym piętrze i w pomieszczeniu, gdzie swoich gości przyjmował abp Wojtyła⁴⁶. W 1968 r., po kilkuletnich staraniach, udało się również umieścić podsłuch w prywatnym mieszkaniu metropolity krakowskiego, nadając mu kryptonim „Nowy”⁴⁷. Jak wynika z badań prowadzonych przez Marka

w: *Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, oprac. J. Marecki, M. Lasota, R. Szczęch, Kraków 2009, s. 11. Znalazło to wyraz w wielu dokumentach, zarówno WdsW, jak i SB. Zob. *Teczki Wojtyły*, Warszawa 2003, s. 320–443; *Ku prawdzie i wolności*, s. 445–446, 559–561.

⁴² Na ten temat zob. szerzej: M. Lasota, *Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teczках bezpieki*, Kraków 2006; tenże, *Wojtyła na podsłuchu*; T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki. Na przykładzie Archidiecezji Krakowskiej*, Kraków 2007, s. 109–198.

⁴³ M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014, s. 240–247; R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, s. 75–76.

⁴⁴ T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki*, s. 319; M. Lasota, *Wojtyła na podsłuchu*, s. 19.

⁴⁵ Do tego celu wykorzystano: TW ps. „Marecki”/ „Tukan”, czyli ks. Mieczysław Satora – na temat jego długoletniej współpracy z aparatem represji zob. IPN Kr 009/5974, t. 1–2, Teczka personalna i teczka pracy TW „Marecki”/ „Tukan” oraz J. Szczepaniak, *Wierny aż do śmierci. Tajemna historia ks. Mieczysława Satory*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury*, t. 1, s. 79–134; TW ps. „Wierny”/ „Leszek” (tożsamość na obecnym stanie badań nieustalona), zob. szerzej: T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki*, s. 326–327; TW ps. „Rosa”/ „Jurek”, czyli ks. Józef Szczotkowski – na temat jego współpracy z aparatem represji zob. IPN Kr 009/4373, t. 1–2, Teczki pracy TW „Jurek” oraz M. Lasota, *Donos na Wojtyłę* i J. Szczepaniak, *Bezstresowy rozmówca (ks. Józef Szczotkowski)*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury*, t. 2, s. 11–72.

⁴⁶ Podsłuchowi w sali konferencyjnej nadano kryptonim „Gaj”, zaś temu w drugim ze wspomnianym wyżej pomieszczeń nadano nazwę „C-20”. Zob. M. Lasota, *Wojtyła na podsłuchu*, s. 21; M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu*, s. 369–372.

⁴⁷ Tamże, s. 369.

Lasotę, w 1965 r. podsłuch założony był na 11 telefonach znajdujących się w pomieszczeniach kurii i w mieszkaniach krakowskich biskupów⁴⁸.

Najważniejszym elementem rozpracowywania „ośrodka dyspozycyjnego” archidiecezji krakowskiej były jednak osobowe źródła informacji⁴⁹. Werbunkowi agentury miało przyświecać, zgodnie z wytycznymi Departamentu IV MSW, hasło „nie ilość, a jakość”, oprócz zbierania informacji miała ona siać ferment w strukturach kościelnych⁵⁰. Do współpracy agenturalnej krakowskiemu Wydziałowi IV udało się pozyskać wiele osób będących pracownikami kurii lub mającymi, jak to ujmowano w materiałach bezpieki, „bezpośrednie dotarcie” do informacji z jej wnętrza. Mimo że w większości duchowni i inni pracownicy najważniejszej krakowskiej struktury kościelnej nie ulegli presji, to SB udało się pozyskać do współpracy na tyle znaczące w diecezji osoby, że posiadano dokładne i rzetelne informacje na temat funkcjonowania krakowskiej kurii i wszystkich jej najważniejszych duchownych. Pełne odtworzenie zakresu inwigilacji nie jest możliwe, gdyż dokumentacja dotycząca kurii, opatrzona kryptonimem „Baszta”, została zniszczona⁵¹. SB prowadziła szereg spraw wymierzonych w krakowską hierarchię kościelną: Sprawę Operacyjnego Rozpracowania „Pedagog” przeciwko bp. Wojtył⁵², SOR

⁴⁸ M. Lasota, *Wojtyła na podsłuchu*, s. 21.

⁴⁹ Duchownych do współpracy agenturalnej z aparatem represji pozyskiwano przy użyciu zmodyfikowanych metod niż w stosunku do innych werbowanych osobowych źródeł informacji. Zob. szerzej: F. Musiał, *Metoda stopniowego werbunku duchownych z podreżników SB*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 4, s. 66–76; tenże, „Kupczenie uczuciami”. *Metody werbunku duchownych w pierwszej dekadzie PRL-u*, w: *Raj grabarzy narodu*, s. 156–163; J. Szczepaniak, *Jak werbowano tajnych współpracowników (informatorów, agentów) spośród duchownych*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury*, t. 3, s. 57–80; Ł. Marek, *Psychologia werbunku kapłanów*, w: tamże, s. 81–98; R. Łatka, *Jak werbowano duchownych do współpracy z UB i SB*, <http://histmag.org/Pytanie-miesiaca-3-Jak-werbowano-duchownych-do-wspolpracy-z-UB-i-SB-5724> (dostęp: 20 grudnia 2015).

⁵⁰ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 48–49. Zob. szerzej: Notatka z narady w Departamencie IV MSW sporządzona przez zastępcę naczelnika Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Katowicach, 4 lutego 1969, Katowice, w: *Metody pracy operacyjnej*, s. 410–421.

⁵¹ T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki*, s. 319–320.

⁵² Do najważniejszych OZI w otoczeniu kard. Wojtyły należeli TW: „Jurek”, „Delta”, „Marek”, „Trybun”, „Karol”. Na ten temat zob. szerzej: R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, s. 79–80. Szczególnie groźny był TW „Karol”, czyli Julian Polan-Haraschin (1912–1984), szwagier kardynała Macharskiego. Pozyskany do współpracy i zarejestrowany przez SB najpierw jako TW „Leon” w 1969 r. Był prowadzony początkowo przez Departament IV MSW w Warszawie. W 1971 r. przekazany Wydziałowi IV w Krakowie (zmienił pseudonim na TW „Zbyszek”). W 1977 r. po raz kolejny zmienił pseudonim na TW „Karol”. Donosił

„Grupa F” przeciw osobom utrzymującym bliski kontakt z bp. Wojtyłą, Sprawę Operacyjnej Obserwacji⁵³ „Kapelan” przeciwko bp. Julianowi Groblickiemu, SOO „Prefekt” przeciwko bp. Janowi Pietraszce⁵⁴ czy SOO „Magister” przeciwko kanclerzowi kurii krakowskiej ks. Mikołajowi Kuczkowskiemu⁵⁵.

Równolegle rozwijano metody pracy operacyjnej wymierzonej w Kościół katolicki i inne związki wyznaniowe. Ich efektem było powstanie wytycznych nazywanych „Biblią” SB dla pionu IV w 1973 r.⁵⁶ Rozszerzono w niej zadania związane z – jak to ujmowano – „polityczną neutralizacją hierarchii kościelnej i kleru” oraz osłabiania wpływu duchowieństwa na życie społeczne⁵⁷. W początkach dekady lat siedemdziesiątych znacznie więcej uwagi niż wcześniej poświęcano działaniom o charakterze prewencyjnym, mającym na celu zapobieganie konfliktom z ludnością, przede wszystkim związanym z budownictwem sakralnym i tzw. cudami⁵⁸. Cele działalności Wydziału IV krakowskiej SB w pierwszej połowie dekady Edwarda Gierka najlepiej oddają wytyczne sformułowane w zadaniach wyznaczonych przez centralę w Warszawie. Przykładowo, jak możemy przeczytać w ocenie działalności Kościoła katolickiego sporządzonej w Departamencie IV MSW w 1972 r., aktywność antykościelnych struktur aparatu represji miała koncentrować się wokół następujących zadań:

przede wszystkim na ks. Macharskiego, ale też na wiele innych osób, m.in. kard. Karola Wojtyłę, jego sekretarza ks. Stanisława Dziwisza czy kard. Andrzeja Deskura. Był wysoko oceniany przez SB jako cenny i pilny współpracownik. W czasie pielgrzymki w 1979 r. jeden z najważniejszych agentów w kurii metropolitalnej w Krakowie. Po powstaniu „Solidarności” SB liczyła, że przy jego pomocy rozpozna stosunek Kościoła do tej organizacji. Współpracował z SB aż do swojej śmierci w 1984 r. Zob. szerzej: F. Musiał, *Julian Polan-Haraschin (1912–1984), sędzia WSR w Krakowie*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, s. 411–419; T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki*, s. 112–119; K. Brodacki, *Trzy twarze Juliana Haraschina*, Kraków 2015.

⁵³ F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 243.

⁵⁴ Szerzej zob. J. Urban, *Teczka bp. Jana Pietraszki*, s. 47–77.

⁵⁵ Nie jest to pełny katalog, prowadzono jeszcze m.in. sprawy przeciwko ośrodkowi duszpasterskiemu ks. Franciszka Błachnickiego w Krościenku czy przeciwko ks. Karolowi Długopolskiemu. Szerzej zob. F. Musiał, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV*, s. 242–256.

⁵⁶ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 50.

⁵⁷ Zob. szerzej: Wytyczne dyrektora Departamentu IV MSW dotyczące form i metod działań operacyjnych Departamentu IV i jego odpowiedników w terenie, 15 sierpnia 1973, Warszawa, w: *Metody pracy operacyjnej*, s. 466–487.

⁵⁸ K. Pawlicka, *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970–październik 1978)*, Warszawa 2004, s. 159; A. Dziurok, *Wstęp*, s. 50–51. Zob. także: R. Gryz, *Między liberalizacją a dezintegracją. Stosunki państwo–Kościół w latach siedemdziesiątych*, w: *Stosunki państwo–Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, red. R. Łatka, Kraków 2013, s. 73–92.

1. Rozpoznawać wyprzedzająco szkodliwą politycznie, ideologicznie, społecznie działalność hierarchii i ogniw koncepcyjnych Kościołów: rzymskokatolickiego i nierzymskokatolickich oraz stowarzyszeń katolików świeckich. [...]
2. Prowadzić prace profilaktyczne ograniczające kierunki takich działań Kościołów i stowarzyszeń katolików świeckich, które stanowią zagrożenie ideologiczno-społeczne, a szczególnie działań, które mogą doprowadzić do zagrożenia bądź naruszenia porządku i bezpieczeństwa publicznego (budownictwo sakralne, postępowanie przymusowe wobec kleru, „cudy”, masowe imprezy i in.).
3. Rozwijać działania dezintegracyjne mające na celu:
 - kształtowanie postaw i działalności ogniw oraz osób w dogodnych politycznie kierunkach;
 - pogłębianie tendencji odśrodkowych, osłabiających ognia wewnątrz, różnicując poszczególne grupy i osoby;
 - wzmacnianie elementów pozytywnych w duchowieństwie i tendencji do poprawnego układania stosunków z władzami oraz afirmacji systemu polityczno-społecznego i ekonomicznego PRL⁵⁹.

Wydział IV w latach 1975–1983

Istotna zmiana w funkcjonowaniu aparatu represji w Krakowie nastąpiła wraz z reformą administracyjną, która podzieliła kraj na 49 niewielkich województw, likwidując jednocześnie stopień powiatowy. Zawęziło to w sposób zdecydowany teren działania krakowskiej bezpieki. Wprowadzono także zmianę nazwy, z dniem 1 czerwca Komenda Wojewódzka w Krakowie zaczęła funkcjonować jako Komenda Miejska MO, jednak już w 1977 r. wrócono do poprzedniej nazwy. Jednostki SB niższych szczebli zlikwidowano, sama zaś obsada personalna i struktura wewnętrzna były kontynuacją struktur wcześniejszych⁶⁰. Rozwój opozycji i kryzys systemu spowodowały wzmacnianie istniejących jednostek SB i tworzenie nowych⁶¹. W Krakowie po 1 czerwca 1975 r. obsada pionu IV

⁵⁹ Informacja na temat oceny działalności Kościoła katolickiego, stowarzyszeń i organizacji katolickich oraz innych wyznań objętych pracą operacyjną Departamentu IV MSW, 1972 Warszawa, w: *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, oprac. M. Bieleśko, A. Piekarska, P. Tomasik, C. Wilanowski, Warszawa 2007, s. 7.

⁶⁰ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, s. 77.

⁶¹ Szerzej zob. P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990*, w: *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. tenże, Warszawa 2008, s. 41–59; R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 620–621.

wzrosła do 58 etatów. Wprowadzono także pewne zmiany organizacyjne. Podzielono sekcję 1 na dwie mniejsze: 1 – zajmującą się pracą operacyjną wobec „biskupów, kurii metropolitalnej oraz jej agend” i 1a – odpowiadającą za duchowieństwo parafialne⁶², niemniej generalnie zainteresowania operacyjne Wydziału pozostały bez zmian⁶³. Reorganizacja, jak trafnie zauważył Filip Musiał, nadała pracy antykościelnemu wydziałowi SB nowej dynamiki i pozwalała na lepszą koordynację przedsięwzięć operacyjnych⁶⁴. W latach 1976–1981 liczba pracowników Wydziału IV w Krakowie w dalszym ciągu systematycznie rosła, dochodząc do 83 w 1981 r. (największy skok w latach 1980–1981)⁶⁵. W 1976 r. doszło do kolejnej zmiany na stanowisku naczelnika Wydziału IV. Żyłę zastąpił Józef Biel, poprzednio kierownik jednej z grup. Funkcję tę pełnił do 1981 r., kiedy został awansowany na stanowisko II zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Krakowie. Wysoko oceniano pracę Biela m.in. w czasie przygotowywania i przebiegu operacji „Lato-79”, związanej z pierwszą pielgrzymką papieską do Polski⁶⁶.

W lutym 1981 r. do zadań Departamentu IV włączono zagadnienia związane z ochroną operacyjną gospodarki żywnościowej (w jego ramach utworzono dwa nowe wydziały VII i VIII, a w 1983 r. powstał jeszcze IX – także odpowiedzialny kwestie związane z rolnictwem)⁶⁷. Zwiększenie ilości pracy dla departamentu wyznaniowego można łączyć z bezkompromisowym poparciem Kościoła (a w szczególności prymasa Wyszyńskiego) dla powstającej w latach 1980–1981

⁶² W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, s. 79.

⁶³ F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 282.

⁶⁴ Tamże, s. 283; R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 621.

⁶⁵ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, s. 81. Por. P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1, s. 51–107. Podobnie było w innych województwach. Liczba pracowników wydziałów IV wzrosła z 887 osób w 1975 r. do 2460 w 1981 r. Analogicznie jak w przypadku województwa krakowskiego największa zmiana miała miejsce między rokiem 1980 a 1981 (prawie dwukrotny wzrost, w 1980 r. liczba pracowników wynosiła 1690).

⁶⁶ Na temat Józefa Biela zob. szerzej: IPN BU 0604/912, Akta osobowe Józefa Biela; R. Szczęch, *Komendanci wojewódzcy MO/ szefowie WLUSW i ich zastępcy ds. Służby Bezpieczeństwa w Krakowie w latach 1957–1975–1990*, w: *Strażnicy sowieckiego imperium*, s. 216–220; F. Musiał, *Naczelnicy Wydziału IV*, s. 29–35; *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa*, s. 57; R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 623–626.

⁶⁷ Dokonano tego na mocy zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych nr 005/81. P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990*, s. 75; A. Dziurok, *Wstęp*, s. 26.

organizacji rolników, czyli „Solidarności Wiejskiej”⁶⁸. Zmiany tego typu zaszły również w komendach wojewódzkich, gdzie utworzono odpowiednie sekcje wydziałów IV. Problematyka rolna stała się odtąd istotnym elementem działań dotychczasowego pionu antywyznaniowego⁶⁹.

Władze nie porzuciły większości dotychczas stosowanych metod działania wobec Kościoła, starając się jednak, aby były one bardziej zakamuflowane. Rozwinięto również niektóre z nich. Od antykościelnych struktur aparatu represji w omawianym okresie władze PRL wymagały:

wspierania PZPR w prowadzeniu polityki wyznaniowej (laicyzacyjnej), rozbudowy sieci agenturalnej, połączonej ze zwiększeniem jej możliwości ofensywnych, głębszego rozpoznania zwalczanych struktur, wypracowania skuteczniejszych metod działania na bazie dotychczasowych doświadczeń, zwiększenia efektywności działań przez ściślejsze podporządkowanie terenu centrali i koordynację niektórych przedsięwzięć w skali ogólnopolskiej⁷⁰.

W dalszym ciągu jednym z zasadniczych celów było skłócenie duchowieństwa, a przede wszystkim prymasa Wyszyńskiego i kard. Wojtyły. W tym celu śledzono każdy ruch metropolity krakowskiego i doszukiwano się w jego wypowiedziach ewentualnych pól konfliktu z kard. Wyszyńskim. Wojtyła został otoczony agenturą i trzeba dodać, że była ona dość skuteczna w pozyskiwaniu informacji dotyczących arcybiskupa krakowskiego. Oprócz zdobywania informacji miała ona służyć przede wszystkim dezintegracji⁷¹. Lata 1976–1978 to, jak ocenia Laso-
ta, czas coraz większej bezradności Wydziału IV, a w konsekwencji władz, wobec działań kard. Wojtyły⁷². Działania krakowskiej SB ograniczały się jedynie do wy-

⁶⁸ Szerzej zob. P. Raina, *Kardynał Wyszyński i Solidarność*, Warszawa 2005; A. Kaczorowski, *Prymas wobec rolniczej „Solidarności”*, „Biuletyn IPN” 2011 nr 10, s. 84–91.

⁶⁹ Widać to m.in. na przykładzie codziennych raportów przesyłanych do centrali w Warszawie w ramach operacji o kryptonimie „Lato-80” przez Wydział IV. Niejednokrotnie sprawy rolnictwa i rozwoju działalności niezależnych organizacji rolniczych zajmują ponad połowę tego typu raportów. Tak jest np. w lutym czy marcu 1981 r. IPN Kr 066/40, t. 12–13, Sprawa Obiektowa krypt. „Lato-80”. Informacje wydziałowe Inspektorat analityczno-informacyjny.

⁷⁰ F. Musiał, *„Zakres pracy... bez zmian”*, s. 287. Zob. także: Informacja na temat głównych kierunków pracy polityczno-operacyjnej Departamentu IV MSW na lata 1976–1977, w: *Plany pracy Departamentu IV*, s. 141–150.

⁷¹ F. Musiał, *„Zakres pracy... bez zmian”*, s. 288.

⁷² Zob. Informacja na temat działania Kurii Metropolitalnej w Krakowie dotycząca katechizacji dzieci i młodzieży, Kraków, 2 listopada 1977; Fragment sporządzonej przez funkcjonariusza SB analizy głównych kierunków działania Kościoła krakowskiego i charakterystyki kard. Wojtyły, Kraków, 16 grudnia 1977, w: *Ku prawdzie i wolności*, s. 590–596.

liczania kolejnych inicjatyw metropolity krakowskiego, brak zaś w nich planów jakiegokolwiek szerszego przeciwdziałania⁷³. Równocześnie zwracano uwagę, że archidiecezja krakowska „przejmuje wiodącą rolę w Kościele polskim”⁷⁴. Jak zauważył w 1976 r. naczelnik Wydziału IV krakowskiej SB, za ów wzrost odpowiedzialny był kard. Wojtyła:

Zasadniczy, podstawowy kierunek, któremu kard. Wojtyła podporządkował wszystkie działania koncepcyjno-organizacyjne oraz programowe, to utrzymanie i umacnianie polityczno-społecznej roli Kościoła w Polsce. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że krakowski metropolita jest dalekowzrocznym politykiem. Niemniej interesuje go dzień dzisiejszy, jak i jutro w działalności Kościoła w Polsce. [...] W działalności swojej krakowscy biskupi, z kard. Wojtyłą na czele, systematycznie dążą do wytworzenia w społeczeństwie przekonania o nadrzędności spraw wyznaniowych nad wszelkimi innymi, że owa nadrzędność jest zgodna z odczuciem społecznym⁷⁵.

W omawianym okresie ze szczególnym niepokojem Wydział IV patrzył na rozwój duszpasterstwa stanowego, w tym zwłaszcza akademickiego⁷⁶. Zwalczano je różnymi środkami, o czym świadczy niezwykle rozbudowana dokumentacja krakowskiego aparatu represji dotycząca Sprawy Obiektowej „Wierni”, którą prowa-

⁷³ M. Lasota, *Działania operacyjne UB-SB przeciwko kard. Karolowi Wojtył*, w: *Ku prawdzie i wolności*, s. 26; tenże, *Donos na Wojtyłę*, s. 264–265.

⁷⁴ IPN Kr 060/87, t. 2, k. 37, Projekt zakresu pracy i struktury organizacyjnej Wydziału IV KW MO w Krakowie, Kraków 19 kwietnia 1975; F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 289.

⁷⁵ Tekst wystąpienia prawdopodobnie naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Krakowie, zawierający charakterystykę działalności kard. Karola Wojtyły, kwiecień 1976, w: *Ku prawdzie i wolności*, s. 553–554. Por. Charakterystyka działalności kard. Karola Wojtyły w latach 1964–1976, 15 listopada 1976, w: *Teczki Wojtyły*, s. 428–432. Zob. także: Dokument sporządzony w Departamencie IV MSW dla ministra spraw wewnętrznych, 15 listopada 1973, Warszawa, w: *Ku prawdzie i wolności*, s. 490–493.

⁷⁶ Jak trafnie zwracał uwagę Musiał, aparat represji w woj. krakowskim obawiał się przede wszystkim wyspecjalizowanej kadry duszpasterskiej archidiecezji krakowskiej, F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 290. Na temat krakowskiego duszpasterstwa akademickiego zob. szerzej: *Duszpasterstwo Akademickie Na Miasteczku 1958–2008 przy parafii p.w. NMP z Lourdes Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Krakowie. Księga jubileuszowa*, oprac. A. Miciak, R. Oleszkowicz, Kraków 2009; J. Szarek, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Wspólnoty Akademickiej Jezuitów w latach 70. XX wieku – zarys zagadnienia*, w: *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś, F. Musiał, Kraków 2014, s. 211–223; R. Łatka, *Duszpasterstwo akademickie w polityce władz PRL w latach 1970–1989 na przykładzie województwa krakowskiego*, w: *To idzie młodość! Młodzież w ideologii i praktyce komunizmu*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2016, s. 297–311.

dzieli funkcjonariusze struktur antykościelnych we współpracy z Wydziałem III⁷⁷. Obok działań operacyjnych stosowano dezintegracyjne, mające przyczynić się do osłabienia wpływów „elementów opozycyjnych na młodzież akademicką skupioną w ośrodkach duszpasterstwa akademickiego oraz eliminowanie z programów pracy tych ośrodków negatywnych treści polityczno-społecznych”⁷⁸. Innym rodzajem aktywizacji ludzi młodych przez Kościół były „Sacrosongi”⁷⁹ czy Ruch „Światło-Życie”, animowany przez ks. Franciszka Błachnickiego. Obie wspomniane formy działania były intensywnie inwigilowane i zwalczane przez Wydział IV krakowskiej bezpieki⁸⁰.

Kolejnym istotnym problemem, jaki pojawił się w polityce władz PRL wobec Kościoła w latach siedemdziesiątych, było powstanie w 1976 r. zorganizowanej opozycji i jej stosunek do duchowieństwa⁸¹. Szczególną trudnością dla władz była postawa kard. Wojtyły, który nie krył swojej sympatii dla przedsierniowej opozycji⁸². Jak zauważono w sprawozdaniu Wydziału IV z 1976 r., Kościół krakowski oficjalnie

dystansował się od związków organizacyjnych z elementami opozycyjnymi, tym niemniej głosząc tezy zbieżne z ich propagandą, np. w kwestii praw i swobód obywatelskich, problemów socjalnych ludzi pracy, religijnego wychowania młodego pokolenia, udzielał im w pełni moralnego poparcia. Wiele działań Kościoła nosiło znamiona aprobaty bądź wręcz inspiracji dla tej działalności. Np. nabożeństwa żałobne w kościołach: o.o. Dominikanów i św. Anny w związku ze śmiercią St[anisława] Pyjasa, kazanie kard. K. Wojtyły wygłoszone w czasie centralnej procesji Bożego Ciała zawierające

⁷⁷ Zamyka się ona w ośmiu tomach, w których znajdują się dokładne analizy dotyczące działalności praktycznie wszystkich oddziałów duszpasterstwa akademickiego w Krakowie i plany przeciwdziałania „presji Kościoła” na młodzież w tym zakresie. Zob. IPN Kr 08/250, SO „Wierni”.

⁷⁸ Cyt. za: F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 293.

⁷⁹ Szerzej o „sacrosongu” w Krakowie zob. P. Antkowiak, *Kardynał Karol Wojtyła wobec religijnej kultury muzycznej w Polsce*, w: *Karol Wojtyła jako biskup krakowski*, s. 311–327.

⁸⁰ Zob. IPN Kr 037/262, t. 1–2, Błachnicki Franciszek; IPN Kr 039/102, Materiały dot. śledztw, konfliktów, sanktuariów, sacrosongów, katechizacji w latach 1971–1980, k. 181–206 (o festiwalach „Sacrosong” w 1972 i 1973 r.).

⁸¹ O opozycji wobec władz komunistycznych w latach 1976–1980 zob. szerzej: A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 339–591.

⁸² Czytelny przejawem takiej postawy metropolity krakowskiego było wsparcie protestów robotniczych w 1976 r. odnotowane przez funkcjonariuszy Wydziału IV SB KW MO w Krakowie – informacja dotycząca realizacji akcji „Lato-76”, Kraków 1976, w: *Ku prawdzie i wolności*, s. 565–572.

totalną krytykę zasad ustrojowych w Polsce, publikowane z ambon odezwy i listy pasterskie itp.⁸³

Celem, jaki stawiał sobie Wydział IV, było głównie ucinanie wszelkich kontaktów opozycji z duchowieństwem, a przede wszystkim z hierarchią kościelną. Władze miały świadomość, jak groźne skutki mogłaby mieć tego rodzaju współpraca. Wobec tego wykazywano dużą aktywność w zwalczaniu kapłanów zaangażowanych w działania na rzecz rodzącej się opozycji. Analizowano również stosunek Kościoła do poszczególnych odłamów opozycji, zauważając dystans hierarchii kościelnej do Komitetu Obrony Robotników i grup z nim związanych⁸⁴. W Krakowie śledzono również związki duchowieństwa z organizacjami o zasięgu regionalnym, przede wszystkim z terenu miasta. Można tu wymienić Studencki Komitet Solidarności i powstałe w późniejszym czasie inicjatywy, takie jak Instytut Katyński czy Chrześcijańska Wspólnota Ludzi Pracy⁸⁵. Według oceny Musiała, Wydział IV odniósł pewne sukcesy jeśli chodzi o zwalczanie współpracy duchowieństwa z opozycją przedsierniową. Najistotniejsze z nich, w świetle sprawozdań, to „umocnienie wśród duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego przekonania o szkodliwości włączania się Kościoła w nurt opozycyjno-dysydencki, zwłaszcza na odcinku pracy z młodzieżą”⁸⁶, zlikwidowanie sekcji wychowania społecznego Klubu Inteligencji Katolickiej, zaprzestanie przez członków Studenckiego Komitetu Solidarności aktywności w KIK-u⁸⁷ czy wyeliminowanie z aktywnej działalności w laikacie krakowskim Bohdana Cywińskiego⁸⁸.

Polityki władz wobec Kościoła nie zmienił wybór Karola Wojtyły na papieża 16 października 1978 r. Dygnitarze partyjni dość długo mieli problemy z dostrze-

⁸³ Cyt. za: F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 298. Por. za: M. Lasota, *Donos na Wojtyłę*, s. 262. O stosunku Kościoła do opozycji w tym okresie zob. A. Anusz, *Kościół katolicki wobec opozycji politycznej w Polsce w latach 1976–1980*, Warszawa 2001.

⁸⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK) 29/2382/385, Komitet Krakowski PZPR w Krakowie (dalej: KK PZPR), Kancelaria I sekretarza, Informacje dotyczące działalności antysocjalistycznej KOR, ROPCIO i inne 1976–1980, k. 519.

⁸⁵ Zob. *Opozycja małopolska w dokumentach 1976–1980*, oprac. A. Roliński, Kraków 2003.

⁸⁶ F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 300. Wspomnianą opinię potwierdza fakt, iż zdecydowana większość duszpasterstw akademickich nie włączyła się w aktywność w organizacjach opozycyjnych. Zob. szerzej: K. Jarkiewicz, *Duszpasterstwa akademickie Krakowa w latach 1945–1979*, Kraków 2004, s. 402.

⁸⁷ F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 300, 303.

⁸⁸ C. Kuta, „Działacze” i „Pismaki”. *Aparat bezpieczeństwa wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*, Kraków 2009; F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 300.

zeniem konsekwencji decyzji kardynałów⁸⁹. Dominowały szok i niedowierzanie, które pogłębiły się jeszcze po ogłoszeniu, iż nowy papież przybędzie w 1979 r. do ojczyzny. Trafnie konsekwencje obu tych wydarzeń ocenił Bronisław Michaliszyn, jeden z ważniejszych funkcjonariuszy MO w woj. krakowskim:

Wybór kard. Wojtyły na papieża wywołał w niektórych kręgach kościelnych i grup antysocjalistycznych atmosferę podekscytowania i euforii. Wpłynął również na zacieśnienie spójności wewnętrznej kleru, usztywnienie postaw politycznych duchowieństwa oraz niektórych świeckich działaczy katolickich, a także na śmiałość formułowania krytycznych, często wrogich poglądów. Na tym tle przewidywana wizyta papieża w Krakowie związana z 900. rocznicą śmierci S. Szczepanowskiego ma specyficzny wydźwięk. Sytuacja wymaga odpowiedniego przygotowania sił i środków i wypracowania zasad taktycznego działania w przypadkach ewentualnych zadziałań grup antysocjalistycznych, które chciałyby przy tej okazji wystąpić publicznie⁹⁰.

Do wizyty Jana Pawła II władze przygotowywały się bardzo intensywnie i na wielu poziomach. Zadania przydzielono organom PZPR, administracji, ale przede wszystkim SB⁹¹. Aparatem represji w czasie pierwszej wizyty zarządzał powołany w MSW sztab, który posiadał swoje odpowiedniki w każdym z województw, w których miał przebywać Jan Paweł II⁹². Najważniejszą funkcję zaraz po nim

⁸⁹ Zob. szerzej: Wydział IV w Krakowie odnotował w środowiskach kościelnych nadzieję na zmianę polityki władz wobec Kościoła, jako efektu wyboru kard. Wojtyły na papieża, w: F. Musiał, „Zakres pracy... bez zmian”, s. 300.

⁹⁰ IPN Kr 552/101 KW MO w Krakowie Wydział WSK, Materiały na posiedzenie kierownictwa 2 lutego 1979 – 10 sierpnia 1979, k. 190–191 wystąpienie naczelnika woj. Stanowiska Kierowania KW MO w Krakowie ppłk. Bronisława Michaliszyna, b.d., Kraków.

⁹¹ Na temat stosunku władz do pierwszej pielgrzymki zob. szerzej: *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*, oprac. A. Friszke, M. Zaremba, Warszawa 2005; M. Lasota, *Zabezpieczenie pobytu Jana Pawła II w Polsce*, w: *Operacja: zniszczyć Kościół*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2007, s. 135–159; W.J. Skalski, *Pierwsza pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Polski. Jan Paweł II w Nowym Targu – 8 czerwca 1979 r. w dokumentach Służby Bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2008; F. Musiał, *Operacja „Lato-79”. Zadania Służby Bezpieczeństwa w czasie pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, nr 35, s. 219–228; *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa*, s. 11–15, 33–73; R. Łatka, *Polityka władz Polski „ludowej” wobec Kościoła katolickiego w latach 1944–1979 (przypadek krakowski)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2014, nr 39, s. 184–187; tenże, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*; tenże, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1975–1980*, w: *PRL na pochylni 1975–1980*, red. D. Iwaneczko, Rzeszów 2017, w druku. Warto sięgnąć również po fragmenty popularnego opracowania Marka Lasoty, *Donos na Wojtyłę*, s. 279–316.

⁹² IPN Kr 060/79, SO krypt. „Lato-79”, t. 1, k. 71–74, Wytyczne Kierownika Sztabu MSW w sprawie zadań jednostek resortu spraw wewnętrznych, związanych z operacją „Lato-79”, 24 kwietnia 1979.

pełnił Departament IV MSW i wydziały IV KW MO, zajmujące się na bieżąco polityką wyznaniową w PRL⁹³. Zadaniem antykościelnej struktury aparatu represji było tutaj: „Rozwijanie działań operacyjno-rozpoznawczych i profilaktyczno-neutralizacyjnych wobec grup i środowisk kontrolowanych przez SB i MO”⁹⁴. Szczególne zagrożenie Wydział IV widział w związku Jana Pawła II z archidiecezją krakowską i możliwością uczynienia z niej wzorca dla innych jednostek organizacyjnych Kościoła⁹⁵. Aparat represji posiadał dokładne informacje na temat przygotowań i planów Kościoła. Jak odnotowano w sprawozdaniu z realizacji zadań związanych z pielgrzymką Jana Pawła II:

Zorganizowane przez Wydział IV pełne i wyprzedzające rozpoznanie koncepcji i zamierzeń organizacyjnych Kurii metropolitalnej, zakonów i świeckiego aktywu katolickiego umożliwiało podejmowanie skutecznych działań polityczno-operacyjnych i inspiracyjnych. Właściwe rozpoznanie politycznych, programowych i organizacyjnych zamierzeń Kościoła stanowiło też podstawę do przekazania wyprzedzających informacji do instancji partyjnej, Departamentu IV MSW oraz podejmowania właściwych decyzji oraz prawidłowego ukierunkowania osobowych źródeł informacji⁹⁶.

Znaczącym sukcesem operacyjnym było wprowadzenie przez bezpiekę (głównie przez funkcjonariuszy Wydziału IV) agentury ze środowisk kościelnych do wszystkich kościelnych komitetów organizacyjnych oraz posiadanie osobowych źródeł informacji w bezpośrednim otoczeniu Jana Pawła II⁹⁷. W założeniu ta sieć

⁹³ A. Namysło, T. Kurpierz, *Jestem od Pana Janika*, „Biuletyn IPN” 2002, nr 7, s. 43; G. Majchrzak, *Operacja „Lato-79”*, tamże, s. 52.

⁹⁴ Wytyczne kierownika Sztabu MSW w sprawie zadań jednostek resortu spraw wewnętrznych związanych z operacją „Lato-79”, 24 kwietnia Warszawa, w: *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa*, s. 33. Zob. także: IPN Kr 08/303 Wydział III, SO „Lato-79”, k. 90, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO w Krakowie Józefa Biela, 26 kwietnia 1979, Kraków.

⁹⁵ R. Łatka, *Wstęp*, w: *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa*, s. 14. Por. M. Lasota, *Zabezpieczenie pobytu Jana Pawła II*, s. 139–140.

⁹⁶ IPN Kr 060/79 SO krypt. „Lato-79”, k. 148, Sprawozdanie z realizacji zadań przez KW MO Kraków w ramach operacji „Lato-79”, 14 czerwca 1979; M. Lasota, *Zabezpieczenie pobytu Jana Pawła II*, s. 156–159.

⁹⁷ Plan operacyjnych działań do sprawy obiektowej krypt. „Lato-79” nr rej. 21742, w: *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa*, s. 47–70. Wspomniany plan szeroko omówił w swoich publikacjach M. Lasota, *Zabezpieczenie pobytu Jana Pawła II*, s. 137–159; tenże, *Donos na Wojtyłę*, s. 293–316. Innym pozytywnym efektem wizyty w ocenie aparatu represji było rozwinięcie współdziałania z krakowskim Wydziałem ds. Wyznań, Wydziałem Spraw Wewnętrznych oraz z Delegaturą Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Jak oceniono: „Efektem tego współdziałania było m.in. wyhamowanie niekorzystnych politycznie inicjatyw Kierownictwa Kurii Krakowskiej, zainspirowanie podjęcia przez czynniki kościelne przedsięwzięć porządkowych, zabezpieczenie religijnego charakteru uroczystości

konfidentów miała umożliwić wpływ na decyzje podejmowane przez kościelne ośrodki decyzyjne w trakcie trwania pielgrzymki⁹⁸. Pozyskana wtedy agentura miała istotne znaczenie jeśli chodzi o kontrolę działalności Kościoła w dekadzie lat osiemdziesiątych⁹⁹.

Powstanie „Solidarności” spowodowało istotne zmiany w polityce władz PRL wobec Kościoła, co odbiło się w wytycznych przekazywanych do antykościelnych struktur. Jak trafnie zauważył Adam Dziurok, ich działalność przebiegała dwutorowo:

z jednej strony wspierania poczynań hierarchii, które prowadziły do „tonowania nastrojów społecznych, żądań załóg robotniczych, stabilizacji życia kraju”; z drugiej strony – ze względu na zaangażowanie się Kościoła na rzecz NSSZ „Solidarność” – ograniczania i eliminowania tych sfer „zaangażowań Kościoła, które mają niekorzystną wymowę społeczno-polityczną dla partii, państwa i prowadzonej polityki wyznaniowej”¹⁰⁰.

Stosunek biskupów i duchowieństwa do związku zawodowego utworzonego w 1980 r. był bowiem jednym z najistotniejszych wektorów kształtujących rzeczywistość społeczno-polityczną w latach 1980–1981¹⁰¹. Jak zauważono w jednym

z udziałem papieża”. IPN Kr 060/79 SO krypt. „Lato-79”, k. 150–151, Sprawozdanie z realizacji zadań przez KW MO Kraków w ramach operacji „Lato-79”, 14 czerwca 1979.

⁹⁸ Jak trafnie wskazuje Musiał, nie sposób orzec na ile miała ona wpływ na sposób funkcjonowania owych komitetów, a szerzej patrząc, na cały krakowski etap pielgrzymki, F. Musiał, *Operacja „Lato-79”*, s. 225–226.

⁹⁹ Na ten temat zob. szerzej: R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*. Wspomnianą agenturę wykorzystywano również w czasie dwóch kolejnych pielgrzymek. Zob. szerzej: *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa*, s. 77–346; R. Łatka, *SB wobec III pielgrzymki Jana Pawła II*, s. 349–368.

¹⁰⁰ Cyt. za: A. Dziurok, *Wstęp*, s. 54. Zob. szerzej: Informacja dyrektora Departamentu IV MSW o działaniach wobec Kościoła w związku z jego zaangażowaniem na rzecz „Solidarności”, 15 stycznia 1981, Warszawa, w: *Metody pracy operacyjnej*, s. 553–556.

¹⁰¹ Na temat roli Kościoła w czasie Karnawału „Solidarności” zob. szerzej: A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Kraków 2006, s. 361–372; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989*, Warszawa 2003, s. 419–471; tenże, *Kościół katolicki a „Solidarność” 1980–198*, w: J. Żaryn, *Polska na poważnie*, Gdańsk 2013, s. 244–251; P. Raina, *Kościół katolicki a Solidarność*, Warszawa 2005; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009, s. 208–212; W. Polak, *Kościół katolicki wobec Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w latach 1980–1989*, w: *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych*, red. J. Kłaczek, W. Rozyńkowski, Toruń 2012, s. 404–425; R. Łatka, *Kościół katolicki wobec sytuacji ekonomiczno-społecznej w czasie pierwszej Solidarności*, w: *Polityka a ekonomia*, red. M. Kaleta, M. Ślepówroński, Kraków 2012, s. 57–64; tenże, *Kościół wobec „Solidarności” czyli wsparcie idei niezależnych związków zawodowych*, w: *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Mikuła, Kraków 2014, s. 345–355.

z najważniejszych dokumentów PZPR podsumowujących relacje państwo–Kościół w tym okresie:

Kościół poparł ruch związkowy „Solidarność” zarówno w środowisku miejskim jak i wiejskim:

- uznał „Solidarność” za czynnik zwiększający jego możliwość oddziaływania głównie na dwa podstawowe środowiska: robotnicze i chłopskie;
- dostrzegł możliwość przenoszenia katolickiej myśli społecznej do założeń ideowo-programowych obu „Solidarności”;
- udzielił daleko idącej pomocy obu ruchom związkowym „Solidarność”, ze wsparciem materialnym włącznie.

Równocześnie kościół przestrzegał przed niektórymi tendencjami w „Solidarności” zachowując wobec niej bezpieczny dla siebie dystans:

- prezentował stanowisko, że „Solidarność” powinna się koncentrować na wypełnianiu funkcji społecznych wobec ludzi pracy, bez wkraczania na teren działalności politycznej;
- apelował do „Solidarności” o spokój i rozwagę oraz eliminowanie ze swoich struktur przedstawicieli ugrupowań antysocjalistycznych, głównie KSS „KOR”;
- przestrzegał księży przed bezpośrednim angażowaniem się w organizowanie i działalność obu związków „Solidarności”¹⁰².

We wspomnianym okresie Wydział IV zintensyfikował inwigilację duchowieństwa i nadzór nad nabożeństwami. Widać wyraźnie po ilości sporządzanych raportów dotyczących mszy św., że zakres kontroli nad krakowskim duchowieństwem wyraźnie się zwiększył¹⁰³. Wynikało to przede wszystkim z faktu zaangażowania wielu duchownych w pośredni i w bezpośredni sposób w działalność opozycyjną, stąd też pod szczególną kontrolą aparatu represji znalazły się nabożeństwa, w czasie których tego typu akcenty mogły się pojawić. Było to szczególnie widoczne w przypadku kościoła w Bieńcycach, który stał się swoistym „bastionem” krakowskiej „Solidarności”¹⁰⁴.

¹⁰² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) Komitet Centralny PZPR LI/74 Wydział Administracyjny, Polityka wyznaniowa 1977–1981, k. 4, Stosunki między Państwem i Kościołem, 1 czerwca 1981.

¹⁰³ IPN Kr 066/40, t. 1–19, Informacje wydziałowe Inspektorat analityczno-informacyjny. Operacja „Lato-80”. Informacje z Wydziałów. Dotyczy to szczególnie kilku duchownych zaangażowanych w działalność opozycji, ale ich liczba w tym czasie jest stosunkowo niewielka i można powiedzieć, że ogranicza się właściwie do dwóch księży: ks. **Józefa** Tischnera i ks. **Józefa** Gorzelanego. Zob. szerzej: D. Guzik, *Duchowieństwo krakowskie wobec „Solidarności” w okresie „od sierpnia do grudnia” (1980–1981)*, w: *Solidarność w Krakowie i Małopolsce w latach 1980–1981*, red. T. Gąsowski, Kraków 2006, s. 148–153.

¹⁰⁴ Na temat roli tego kościoła dla miejscowej „Solidarności” zob. szerzej” K. Wordliczek, *Oazy wolności. Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Kościoła w Krakowie-Nowej Hu-*

Wydział IV w latach 1983–1989

Jak trafnie podkreślił Wojciech Frazik, wprowadzenie stanu wojennego i kolejne lata dekady lat osiemdziesiątych były okresem ponownego intensywnego rozwoju SB¹⁰⁵. Skutkowało to dynamicznym wzrostem zatrudnienia w wydziałach IV w terenie, a w sierpniu 1983 r. wprowadzono też istotne zmiany organizacyjne. W terenie, w miejsce komend MO powołano: wojewódzkie, rejonowe i dzielnicowe urzędy spraw wewnętrznych. Jak się okazało, zmiany te miały jedynie charakter formalny, wiele nie zmieniły w codziennym działaniu SB, choć zwłaszcza powstanie urzędów rejonowych pozwoliło na zdynamizowanie pracy operacyjnej w terenie, poza miastami wojewódzkimi¹⁰⁶. Po wprowadzeniu stanu wojennego w MSW postanowiono przejść do działań o bardziej ofensywnym charakterze z powodu zaniepokojenia, jak ujął to sekretarz KC PZPR Mirosław Milewski, „aktywu [PZPR] rozwydrzeniem się poszczególnych przedstawicieli Kościoła”¹⁰⁷. Minister spraw wewnętrznych Czesław Kiszczak 30 listopada 1984 r. wydał zarządzenie nr 0067/84, które wyznaczało kierunki działań antykościelnych¹⁰⁸. W dalszym ciągu miały mieć one charakter „ofensywny”, jest to także okres wzmożonej aktywności komórki „D”¹⁰⁹, co doprowadziło m.in. do zamordowania ks. Jerzego Popiełuszki¹¹⁰. Pod koniec 1984 r. z zakresu działania Wydziału IV wyłączono kwestie związane z kompleksem gospodarki żywnościowej oraz dokonano reorganizacji w strukturach zajmujących się dezintegracją, analogiczne

cie (1960–1989), „Sowiniec” 2012, nr 40, s. 36; T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieczeństwa*, s. 58–59; D. Guzik, *Duchowieństwo krakowskie wobec „Solidarności”*, s. 150.

¹⁰⁵ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, s. 81.

¹⁰⁶ Tamże. Pewien wzrost znaczenia dzielnicowych urzędów spraw wewnętrznych w Krakowie można zauważyć w 1986 r., kiedy powołano p.o. koordynatorów ds. SB przy szefie DUSW w Krowodrzy, Podgórzu i Śródmieściu (w 1987 r. stali się oni zastępcami szefa ds. SB), tamże, s. 83. Zob. także: R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 621.

¹⁰⁷ Cyt. za: *Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)*, red. G. Majchrzak, B. Kopka, Warszawa 2001, s. 228.

¹⁰⁸ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL*, s. 401. Zarządzenie zostało wydane w 10 dni po porwaniu ks. Jerzego Popiełuszki. Jak widać, protesty i oburzenie ludzi Kościoła nic nie zmieniły w praktyce działania i strukturach SB, co potwierdzał gen. Czesław Kiszczak. Zob. W. Bereś, J. Skoczylas, *Generał Kiszczak mówi prawie wszystko*, Warszawa 1991, s. 250.

¹⁰⁹ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 55–56.

¹¹⁰ Zob. szerzej: *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984*, t. 1, wstęp J. Żaryn, oprac. J. Mysiakowska, Warszawa 2009.

zmiany zaszły na poziomie wojewódzkim¹¹¹. Jak trafnie zauważył Dziurok, zainteresowania operacyjne Wydziału IV się nie zmieniły, koncentrowano się w dalszym ciągu na działaniach wymierzonych w hierarchię kościelną i duchowieństwo, diecezjalne i w mniejszym zakresie zakonne, kierownictwo stowarzyszeń katolików świeckich oraz w najmniejszym stopniu w kontrolę nierzymskokatolickich związków wyznaniowych¹¹².

W omawianym okresie Wydziałem IV w Krakowie kierował Zygmunt Majka¹¹³ (w latach 1981–1987). Wcześniej był zastępcą naczelnika Wydziału IV. Ostatnim naczelnikiem wspomnianej struktury został z dniem 1 stycznia 1988 r. Kazimierz Aleksanderk¹¹⁴. Nie pełnił on zbyt długo swojej funkcji, ponieważ już półtora roku później Wydział IV przestał istnieć. Przyczyną kolejnych zmian w aparacie bezpieczeństwa były wydarzenia polityczne 1989 r. Mimo wygranej „Solidarności” w wyborach kontraktowych i późniejszego powstania rządu Tadeusza Mazowieckiego, kontrolę nad MSW – zresztą za przyzwoleniem liderów Komitetów Obywatelskich i „Solidarności” – w dalszym ciągu sprawowało PZPR. Przeprowadzone zmiany miały ukryć i ochronić funkcjonariuszy odpowiedzialnych za walkę z Kościołem i opozycją w nowych strukturach, przy jednoczesnym zachowaniu możliwości operacyjnych¹¹⁵. Na podstawie zarządzenia ministra spraw wewnętrznych nr 075/89 z 24 sierpnia 1989 r., w miejsce Departamentu IV i Biura Studiów SB utworzono Departament Studiów i Analiz MSW. Podzielono go na trzy zespoły. Zespół II miał kontynuować aktywność Departamentu IV MSW¹¹⁶. Do jego zadań miała należeć ochrona operacyjna masowych ruchów społeczno-politycznych i przeciwdziałanie zagrożeniom, mającym m.in. charakter „nacjonalistyczny i wyznaniowy”¹¹⁷. SB przestała istnieć 6 kwietnia 1990 r. na mocy ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa, która weszła w życie 10 maja 1990¹¹⁸.

¹¹¹ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 26; R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 621.

¹¹² A. Dziurok, *Wstęp*, s. 55–56.

¹¹³ Na temat Zygmunta Majki zob. szerzej: IPN oddział w Katowicach 0235/601, Akta osobowe Zygmunta Majki; F. Musiał, *Naczelnicy Wydziału IV*, s. 29–36; R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 626–629.

¹¹⁴ Na temat Kazimierza Aleksanderka zob. szerzej: IPN Kr 059/677, Akta osobowe Kazimierza Aleksanderka; F. Musiał, *Naczelnicy Wydziału IV*, s. 40–43; R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 631–632.

¹¹⁵ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, s. 82.

¹¹⁶ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 27.

¹¹⁷ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, s. 83; A. Dziurok, *Wstęp*, s. 27–28.

¹¹⁸ Dz.U. z 6 kwietnia 1990 r. nr 30, poz. 180 – Ustawa o Urzędzie Ochrony Państwa.

W latach 1983–1989 aparat represji koncentrował się na zwalczaniu duchownych zaangażowanych w działalność opozycyjną, zintensyfikowano rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze z księżmi i biskupami, mające na celu wymuszenie „właściwej postawy politycznej kleru”. W praktyce swoją uwagę aparat partyjno-państwowy i bezpieczeniacki koncentrował na trzech zasadniczych polach: zwalczaniu obecności krzyża w instytucjach publicznych (przede wszystkim w szkołach), działaniach wymierzonych w (oceniając jako polityczna) działalność duchownych oraz na coraz ostrzejszej propagandzie skierowanej w Kościół. Wynikało to w zasadniczej mierze z zaostżenia antykościelnej polityki władz na przełomie lat 1983/1984¹¹⁹. Priorytetem władz, widocznym praktycznie w każdym z jego działań zmierzających do ograniczenia roli Kościoła, było zmarginalizowanie obecności tej instytucji w sferze publicznej. O tym, jak wyglądała sytuacja pod względem aktywności księży „negatywnych” w woj. Krakowskim, mówi raport szefa WUSW w Krakowie Jerzego Gruby, który w czasie krakowskiej konferencji sprawozdawczej PZPR oceniał:

Krakowskie duchowieństwo w zdecydowanej większości prezentuje postawy umiarkowane, nacechowane realizmem. Jedyne wąska grupa znanych z ekstremalnych poglądów księży w ostentacyjny sposób demonstruje swój zdecydowanie wrogi stosunek do obecnej rzeczywistości. Ich liczne agresywne wystąpienia są skrajną, wynaturzoną formą ekspansywnej polityki Kościoła. Zgodzą się towarzysze, że w tej sytuacji wymowne jest odczucie społeczne identyfikujące często Kościół z opozycją polityczną¹²⁰.

To właśnie na wspomnianej grupie „wrogich duchownych” swoją uwagę koncentrował Wydział IV WUSW w Krakowie. Duchownych próbowano odwozić od tego typu zaangażowania przy użyciu różnorodnych metod, począwszy od rozmów ostrzegawczych, przez wspomniane interwencje u biskupa, a skończywszy na rozpuszczaniu plotek dowodzących złego prowadzenia się czy wysokiego statusu materialnego. Dochodziło też do przemocy fizycznej i działań o charakterze przestępczym, nawet z punktu widzenia PRL-owskiego prawa¹²¹.

¹¹⁹ Na ten temat zob. szerzej: A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół*, s. 402; R. Łatka, *Antykościelny zwrot w polityce wyznaniowej władz PRL po drugiej pielgrzymce Jana Pawła II na przykładzie województwa krakowskiego*, w: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014*, red. Ł. Kamiński, J. Szumski, Warszawa 2015, s. 145–155.

¹²⁰ ANK, KK PZPR, 29/2382/16, Protokół obrad konferencji sprawozdawczej KK PZPR wraz z załącznikami, b.m., 16 marca 1985 r., s. 40–41 (załącznik do protokołu – brak paginacji); Materiały i dokumenty XIX Konferencji Sprawozdawczej PZPR, b.m., 16 marca 1985 r.

¹²¹ Zob. szerzej: M. Malec, *Inwigilacja ks. Adolfa Chojnackiego*, s. 167–180; T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki*, s. 57–95; Ł. Marek, *Msze święte za Ojczyznę*, „Biuletyn IPN”

Istotnym elementem działania Wydziału IV w latach 1983–1989 była kontrola pielgrzymek papieskich. Wykorzystywano pod tym względem doświadczenia z pierwszej wizyty Jana Pawła II w ojczyźnie¹²². Kluczową rolę, podobnie jak w 1979 r., pełnił Wydział IV. Jego zadania zasadniczo powielały się z realizowanymi w czasie pielgrzymki z 1979 r.¹²³ Dla przykładu można tutaj przytoczyć wypowiedź szefa sztabu WUSW w Krakowie, który jako podstawowe działania wymienił:

1. Odcinanie Kościoła od wszelkich inicjatyw przeciwnika politycznego, mających na celu upolitycznienie wizyty lub wypaczenia jej religijnego charakteru.
2. Wytworzenia przekonania wśród hierarchii kościelnej i kleru, że tylko odpowiedzialna i zgodna współpraca z władzami na różnych szczeblach, pozwoli na niezakłócony przebieg wizyty.
3. Wykorzystanie płaszczyzny przygotowań do dalszego umacniania agenturalnego i pogłębionego rozpoznania grup i środowisk, w tym szczególnie opozycyjnych, celem neutralizowania politycznie negatywnych inicjatyw, zamiarów i działań¹²⁴.

Ostatnie dwa lata działalności Wydziału IV to okres, w którym koncentrowano się na pozyskiwaniu informacji na temat stosunku Kościoła do rozmów władz z opozycją, idei „okrągłego stołu” oraz starań mających na celu zapewnienie „neutralności” duchowieństwa w czasie kampanii wyborczej w 1989 r. Polityka władz wobec „kleru” w województwie krakowskim miała w tym czasie wyraźnie dwoisty charakter. Z jednej strony, jak zaznaczał UdsW za 1988 r.:

Podstawową [...] metodą oddziaływania na funkcjonowanie społeczno-polityczne kościołów i związków wyznaniowych były propozycje współdziałania z państwem na rzecz dobra wspólnego i społecznej odnowy. Rok 1988 obfitował w tej mierze w rozliczne inicjatywy, głównie w płaszczyźnie społecznej i życia publicznego¹²⁵.

2009, nr 5–6, s. 52–59; tenże, *Kapłan klasy robotniczej i inteligencji pracującej ks. Kazimierz Jancarz*, w: *Niezlomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, red. J. Żaryn, Kraków 2011, s. 190–199; K. Wordliczek, *Oazy wolności*, s. 29–44; R. Łatka, *Krakowskie władze wobec księży „negatywnych”*, s. 152–159.

¹²² Zob. szerzej: R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 622–623.

¹²³ Zob. publikacje autora dotyczące wspomnianej problematyki: tenże, *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa*; tenże, *SB wobec III pielgrzymki*, s. 349–368.

¹²⁴ Wytyczne operacyjno-polityczne Kierownika Sztabu „Zorza-II” dla jednostek organizacyjnych Garnizonu Krakowskiego w związku z wizytą papieża, Kraków 16 lutego 1987, w: *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa*, s. 230–231. Zob. także: R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze SB*, s. 623.

¹²⁵ AAN Urząd ds. Wyznań 145/23, Założenia polityki wyznaniowej państwa w 1988 r. Polacy w Watykanie 1987, k. 30, Informacja o realizacji założeń polityki wyznaniowej państwa w 1988, b.d.

Z drugiej strony nie porzucono najbardziej brutalnych metod, stosowanych przez funkcjonariuszy grupy „D” w poszczególnych województwach¹²⁶. Nie zamierzano również rezygnować z piętnowania, przy pomocy środków propagandowych i rozpuszczania negatywnych plotek, aktywnych społecznie kapłanów. Do samego końca istnienia PRL zdarzały się również niewyjaśnione zabójstwa duchownych wspierających opozycję. W 1989 r. ofiarami „nieznanych sprawców” padło trzech księży (Stefan Niedzielak, Sylwester Zych i Stanisław Suchowolec), wcześniej zaangażowanych po stronie „Solidarności” i innych środowisk, których działalność była sprzeczna z interesami władz¹²⁷. Tego typu podejście widoczne było również w woj. krakowskim. W omawianym okresie Wydział IV WUSW w Krakowie koncentrował się na dwóch uzupełniających się zadaniach: pozyskiwaniu informacji na temat zamierzeń Kościoła związanych z dynamicznie zmieniającą się sytuacją społeczno-polityczną oraz działaniach mających na celu ograniczenie współpracy na linii Kościół–opozycja. Szczęólnego znaczenia nabrały one w czasie strajków w Hucie im. Lenina w 1988 r. oraz w czasie kampanii wyborczej 1989 r. O ile antykościelna struktura wywiązała się z roli informacyjnej, to nie była w stanie zapobiec wieloaspektowemu zaangażowaniu duchowieństwa w protest robotniczy w hucie, ani tym bardziej wsparciu, jakie księża zapewniali stronie solidarnościowej w czasie wyborów¹²⁸.

Współpraca z innymi pionami SB

Pion wyznaniowy aparatu represji w walce z Kościołem katolickim wspierały też inne jednostki. Bardzo istotna była pomoc świadczona przez tzw. piony pomocnicze, jak np. pion „T”, odpowiedzialny za technikę operacyjną, wykorzystujący m.in. podsłuchy telefoniczne i pokojowe, tajne przeszukania czy podglądy fotograficzne i filmowe¹²⁹. Ważną rolę odgrywały także pion „W” odpowiedzialny za kontrolę

¹²⁶ M. Lasota, *O raporcie sejmowej komisji*, s. 33–34.

¹²⁷ P. Łysakowski, *Śmierć ks. Stefana Niedzielaka w dokumentach IPN i opiniach prasy PRL (1989)*, w: *Niezlomni ludzie Kościoła*, s. 141–160; Z. Banach, *Tajemnica śmierci ks. Zycha*, w: tamże, s. 161–174; K. Sychowicz, *Przyjaciel Sługi Bożego – ks. Stanisław Suchowolec (1958–1989)*, w: tamże, s. 175–188. Przypadek śmierci ks. Sylwestra Zycha i jej okoliczności pojawiały się w wielu raportach Departamentu IV MSW. Zob. szerzej: IPN BU 0713/311, t. 10, Informacje dzienne Departamentu IV MSW 25 stycznia–6 kwietnia 1989.

¹²⁸ Zob. szerzej: R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, s. 444–478.

¹²⁹ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL*, s. 242.

korespondencji, pion „B” zajmujący się obserwacją czy pion „C”, który gromadził całą ewidencję operacyjną i archiwum. Istotny charakter miało także współdziałanie z pionem śledczym przy prowadzeniu przesłuchań duchownych i przygotowywaniu materiału procesowego (szczególnie w czasach stalinowskich)¹³⁰.

Poza pionem wyznaniowym w aparacie bezpieczeństwa okresowo Kościołem zajmowały się także inne departamenty i wydziały aparatu bezpieczeństwa. Do najważniejszych z nich na terenie województwa należały wydziały: I – odpowiedzialny za wywiad, II – kontrwywiad, III – walkę z opozycją (później także wydzielony z niego III-1), a także Departament Społeczno-Administracyjny MSW. Jeśli chodzi o Wydział I, w ramach współpracy zajmowano się rozpracowywaniem kontaktów Kościoła z Watykanem, ośrodkami polonijnymi i zagranicznymi instytucjami katolickimi (prowadzono także aktywne działania m.in. o charakterze dezintegracyjnym). Wspólnie z Wydziałem II rozpracowywano kontakty ludzi Kościoła i stowarzyszeń katolickich z cudzoziemcami i dyplomatami (głównie państw zachodnich). Z kolei z Wydziałem III współdziałano w zakresie rozpoznawania i przeciwdziałania kontaktom Kościoła najpierw z różnego rodzaju grupami nieformalnymi, a następnie ze zorganizowaną opozycją¹³¹. Nie było to jedyne wspólne zainteresowanie tych pionów, podejmowano współpracę także w zwalczaniu wpływu księży na młodzież czy działalności różnego rodzaju duszpasterstw (akademickiego, nauczycielskiego, harcerskiego, młodzieżowego)¹³². Szczególnie intensywnie współpraca rozwijała się po 1976 r., gdy powstały organizacje opozycyjne, z największym nasileniem w czasie legalnego istnienia „Solidarności” i w stanie wojennym.

Pion wyznaniowy współpracował także z MO; w świetle zarządzenia MSW nr 0034/59 z 24 lutego 1959 r. mieli obowiązek udzielić pomocy SB „z nieprzejednaną, wrogą działalnością hierarchii kościelnej, kleru świeckiego i aktywu katolickiego”¹³³. Szczególnie dało się to zauważyć w czasie wszystkich pielgrzymek

¹³⁰ A. Dziurok, *Wstęp*, s. 28–32. Szerzej na temat pionów pomocniczych SB zob. *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010; zob. także: R. Ciupa, M. Komaniecka, *Szpiesgowski arsenał bezpieki. Obserwacja, technika operacyjna, kontrola korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL*, Katowice–Kraków 2011.

¹³¹ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL*, s. 400.

¹³² D. Walusiak, *Kryptonim „Wierni”*. *Krakowskie duszpasterstwo akademickie*, w: *Kościół w godzinie próby*. Zob. także: W. Hausner, M. Kapusta, *Harcerstwo duchowej niepodległości. Duszpasterstwo harcerskie w dokumentach Służby Bezpieczeństwa i archiwaliach środowisk harcerskich 1983–1989*, Kraków 2009.

¹³³ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL*, s. 172.

papieskich. SB była wówczas odpowiedzialna za opracowywanie planów „zabezpieczenia” wizyt i mogła swobodnie dysponować siłami zwykłych funkcjonariuszy MO. Można w tym miejscu podać jako przykładowe dane z operacji „Lato-79” (pierwsza pielgrzymka papieska) i z operacji „Zorza” (druga pielgrzymka)¹³⁴.

Podsumowanie

Wydział IV w województwie krakowskim funkcjonował łącznie przez 27 lat, prowadząc w tym czasie cały szereg antykościelnych działań. Oceniając efekty jego działalności należy zauważyć, że osiągał znaczące rezultaty jeśli chodzi o funkcję analityczno-informacyjną. Dzięki dobrze uplasowanej agenturze oraz stosowaniu rzeczowych środków pracy operacyjnej posiadał na ogół szczegółową wiedzę na temat planów i zamierzeń krakowskiego Kościoła¹³⁵. Najważniejsze pod tym względem było posiadanie informacji z wnętrza kurii krakowskiej i objęcie intensywną kontrolą operacyjną rządców archidiecezji: kard. Karola Wojtyły i kard. Franciszka Macharskiego. Zniszczenie wielu materiałów SB nie pozwala na dokładne odtworzenie charakteru wielu antykościelnych działań, ale z pewnością można wyciągnąć wniosek, iż w działaniach inspiracyjnych mających na celu wpływ na konkretne decyzje krakowskich biskupów już tak daleko idących sukcesów nie osiągnano. Niemniej nie można nie doceniać wpływu działań SB na opinię biskupów krakowskich, choćby na temat duchownych zaangażowanych w działalność opozycyjną, szczególnie w czasach kard. Macharskiego. Wydaje się, że przyniosły one pewne efekty, jak choćby przeniesienie trzech księży, ocenia-

¹³⁴ Udział mundurowych funkcjonariuszy MO był pokaźny. W operacji „Lato-79”, jak wynika z danych SB, brało udział 67391 funkcjonariuszy, a ponadto 4499 członków ORMÓ. IPN Kr 060/79, SO krypt. „Lato-79”, t. 3, k. 186, Załącznik: Zestawienie sił i środków MO do zabezpieczenia operacji „Lato-79” na terenie Krakowa. Jeśli chodzi o II pielgrzymkę, zasady współpracy z MO określały Wytoczne Kierownika Sztabu KWMO w Krakowie w sprawie zadań jednostek organizacyjnych garnizonu krakowskiego MO związanych z operacją Zorza z 6 maja 1983 r. Zob. IPN Kr 08/296, SO krypt. „Zorza”, t. 2, k. 75–82.

¹³⁵ Jak trafnie podkreślił Musiał: „Kierowana przez wydział sieć agenturalna jest dowodem tragedii części duchowieństwa, która ze względu na szantaż lub słabość charakteru zdecydowała się zdradzić Kościół. Do pogrobowych sukcesów bezpieczeństwa należy zaliczyć fakt, że część z tych osób nadal działa w sferze publicznej, często zajmując eksponowane stanowiska. Dowodem skuteczności łamania ludzkich sumień przez funkcjonariuszy Wydziału IV jest także to, że niektórzy duchowni – gdy fakt ich współpracy wychodzi na jaw – nie potrafili się przyznać do słabości okazanej w przeszłości i jako metodę obrony wybierają dalsze kłamstwa”, F. Musiał, *Naczelnicy Wydziału IV*, s. 46.

nych przez władze jako „wrogich” (ks. Władysław Palmowski, ks. Adolf Chojnacki i ks. Kazimierz Jancarz).

Konkludując, do sukcesów Wydziału IV krakowskiej SB należy zaliczyć posiadanie wpływowej agentury w otoczeniu kard. Wojtyły i kard. Macharskiego. Szczególnie groźny był Julian Polan-Haraschin, szwagier Macharskiego, który dzięki relacji rodzinnej uzyskał dostęp do wielu informacji pochodzących od najbardziej wpływowych krakowskich duchownych. Wspomnieć należy również o kontroli pielgrzymek papieskich, SB posiadała dokładne informacje na temat zamierzeń hierarchii kościelnej, a ponadto zapewniła ich niezakłócony przebieg¹³⁶. Największe porażki Wydziału IV to bez wątpienia brak poważniejszego wpływu na decyzje personalne metropolitów krakowskich oraz fakt, iż zdecydowana większość krakowskich duchownych pozostała wierna Kościołowi, i mimo represji i nękania wykonywała swoją duszpasterską misję, czego najbardziej czytelnym efektem był wzrost wpływu Kościoła na sytuację społeczno-polityczną kraju.

BIBLIOGRAFIA

- Antkowiak J., *Kardynał Karol Wojtyła wobec religijnej kultury muzycznej w Polsce*, w: *Karol Wojtyła jako biskup krakowski*, red. T. Pieronek, R.M. Zawadzki, Kraków 1998.
- Anusz A., *Kościół katolicki wobec opozycji politycznej w Polsce w latach 1976–1980*, Warszawa 2001.
- Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984*, t. 1, wstęp J. Żaryn, oprac. J. Mysiakowska, Warszawa 2009.
- Banach, *Tajemnica śmierci ks. Zycha*, w: *Niezlomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, red. J. Żaryn, Kraków 2011.
- Bereś W., Skoczylas J., *Generał Kiszczak mówi prawie wszystko...*, Warszawa 1991.
- Brodacki K., *Trzy twarze Juliana Haraschina*, Kraków 2015.
- Ciupa R., Komaniecka M., *Szpiegowski arsenał bezpieki. Obserwacja, technika operacyjna, kontrola korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL*, Katowice–Kraków 2011.
- Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.
- Do prześladowania nie daliśmy powodu... Materiały z sesji poświęconej Kurii krakowskiej*, red. R. Terlecki, Kraków 2003.

¹³⁶ Wydaje się jednak, że w tym względzie kluczowe znaczenie miały wezwania Kościoła do zachowania spokoju i religijnego przeżywania wizyt Ojca Świętego.

- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Kraków 2006.
- Duszpasterstwo Akademickie Na Miasteczku 1958–2008 przy parafii p.w. NMP z Lourdes Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Krakowie. Księga jubileuszowa*, oprac. A. Miciak, R. Oleszkowicz, Kraków 2009.
- Dyrcz R., Laska J., Rażny J., Zajac E., *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza. Teoria i praktyka pracy operacyjnej SB*, Kraków 2009.
- Dziurok A., *Krucztoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 na przykładzie województwa śląskiego/katowickiego*, Katowice 2012.
- Dziurok A., „Szczypanie” ks. Adolfa Chojnackiego, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1.
- Dziurok A., *Wstęp*, w: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.
- Franczyk J.L., *Ks. Adolf Chojnacki 1932–2011. Boży buntownik*, w: *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, red. T. Balon-Mrocza, J. Szarek, Kraków 2006.
- Frazik W., *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1956 w świetle aktów normatywnych*, w: *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009.
- Frazik W., *Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*, w: *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009.
- Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.
- Grajewski A., *Kompleks Judasza. Kościół zraniony*, Poznań 1999.
- Gryz R., *Między liberalizacją a dezintegracją. Stosunki państwo–Kościół w latach siedemdziesiątych*, w: *Stosunki państwo–Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, red. R. Łatka, Kraków 2013.
- Guzik D., *Duchowieństwo krakowskie wobec „Solidarności” w okresie „od sierpnia do grudnia” (1980–1981)*, w: *Solidarność w Krakowie i Małopolsce w latach 1980–1981*, red. T. Gąsowski, Kraków 2006.
- Hausner M., Kapusta M., *Harcerstwo duchowej niepodległości. Duszpasterstwo harcerskie w dokumentach Służby Bezpieczeństwa i archiwaliach środowisk harcerskich 1983–1989*, Kraków 2009.
- Isakowicz-Zaleski T., *Księża wobec bezpieki. Na przykładzie Archidiecezji Krakowskiej*, Kraków 2007.
- Jarkiewicz K., *Duszpasterstwa akademickie Krakowa w latach 1945–1979*, Kraków 2004.
- Kaczorowski A., *Prymas wobec rolniczej „Solidarności”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011.
- Kochański A., *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 2: *Ważniejsze akty prawne, decyzje i ununajacje państwowe (1957–1970)*, Warszawa 2000.

- Komaniecka M., *Inwigilacja Kościoła katolickiego przez SB podczas obchodów milenijnych w 1966 roku w Krakowie, ze szczególnym uwzględnieniem działalności Wydziałów pomocniczych „B”, „T”, „W”*, w: *Kościół katolicki w czasie komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą*, t. 2, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2008.
- Komaniecka M., *Pod obserwacją i na podstuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.
- Kracik J., *Krakowskie Millenium*, w: *Karol Wojtyła jako biskup krakowski*, red. T. Pieronek, R.M. Zawadzki, Kraków 1998.
- Krawczyk M., *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, nr 89.
- Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, oprac. J. Marecki, M. Lasota, R. Szczęch, Kraków 2009.
- Kuta C., „Działacze” i „Pismaki”. *Aparat bezpieczeństwa wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*, Kraków 2009.
- Lasota M., *Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teczkach bezpieki*, Kraków 2006.
- Lasota M., *Działania operacyjne UB-SB przeciwko kard. Karolowi Wojtył*, w: *Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, oprac. J. Marecki, M. Lasota, R. Szczęch, Kraków 2009.
- Lasota M., *Informacja o działalności komórek „D” pionu IV byłej Służby Bezpieczeństwa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1.
- Lasota M., *Karol Wojtyła w dokumentach bezpieki. Z Markiem Lasotą rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 7.
- Lasota M., *Małopolska*, w: *Millenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006.
- Lasota M., *O raporcie sejmowej komisji poświęconej Samodzielnej Grupie „D” w MSW*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1.
- Lasota M., *Wojtyła na podstuchu*, Kraków 2014.
- Lasota M., *Zabezpieczenie pobytu Jana Pawła II w Polsce*, w: *Operacja: zniszczyć Kościół*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2007.
- Łatka R., *Antykościelny zwrot w polityce wyznaniowej władz PRL po drugiej pielgrzymce Jana Pawła II na przykładzie województwa krakowskiego*, w: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014*, red. Ł. Kamiński, J. Szumski, Warszawa 2015.
- Łatka R., *Duszpasterstwo akademickie w polityce władz PRL w latach 1970–1989 na przykładzie województwa krakowskiego*, w: *To idzie młodość! Młodzież w ideologii i praktyce komunizmu*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2016.
- Łatka R., *Kościół katolicki wobec sytuacji ekonomiczno-społecznej w czasie pierwszej Solidarności*, w: *Polityka a ekonomia*, red. M. Kaleta, M. Ślepowroński, Kraków 2012.
- Łatka R., *Kościół wobec „Solidarności” czyli wsparcie idei niezależnych związków zawodowych*, w: *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. W. Uruszczyk, K. Krzysztofek, M. Mikuła, Kraków 2014.

- Łatka R., *Krakowskie struktury aparatu państwowego PRL zajmujące się Kościołem katolickim*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, nr 36.
- Łatka R., *Krakowskie władze wobec księży „negatywnych” na przykładzie działań wobec ks. Adolfa Chojnackiego*, w: *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. Ł. Kamiński, M. Hańderek, Warszawa 2015.
- Łatka R., *Najważniejsi funkcjonariusze SB w czasie wizyt papieskich w Krakowie*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa 2015.
- Łatka R., *Polityka władz Polski „ludowej” wobec Kościoła katolickiego w latach 1944–1979 (przypadek krakowski)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2014, nr 39.
- Łatka R., *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1975–1980*, w: *PRL na pochylni 1975–1980*, red. D. Iwaneczko, Rzeszów 2017.
- Łatka R., *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016.
- Łatka R., *SB wobec III pielgrzymki Jana Pawła II do PRL na przykładzie Krakowa*, „Glaukopis” 2014, nr 31.
- Łatka R., *Służba Bezpieczeństwa wobec drugiej wizyty Jana Pawła II w PRL w 1983 roku na przykładzie Krakowa*, w: *II Zimowa Szkoła Historii Najnowszej. Referaty*, red. Ł. Kamiński, T. Sudoł, M. Żuczkowski, Warszawa 2014.
- Łysakowski, *Śmierć ks. Stefana Niedzielaka w dokumentach IPN i opiniach prasy PRL (1989)*, w: *Niezłomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, red. J. Żaryn, Kraków 2011.
- Majchrzak G., *Operacja „Lato-79”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 7.
- Malec M., *Inwigilacja ks. Adolfa Chojnackiego przez SB*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 1, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2007.
- Mardyła P., *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Kraków 2009.
- Marecki J., *Kwestionariusz personalny z Teczki Ewidencji Operacyjnej na Biskupa*, w: *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944*, red. J. Marecki, Kraków 2011.
- Marecki J., *Zbigniew Faryna – stachanowiec krakowskiej bezpieki*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 3, red. J. Szczepaniak, M. Lasota, Kraków 2010.
- Marek Ł., *Kapłan klasy robotniczej i inteligencji pracującej ks. Kazimierz Jancarz*, w: *Niezłomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, red. J. Żaryn, Kraków 2011.
- Marek Ł., *Msze święte za Ojczyznę*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, nr 5–6.
- Marek Ł., *Psychologia werbunku kapłanów*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 3, red. J. Szczepaniak, M. Lasota, Kraków 2010.
- Marek Ł., *Wydział IV SB KW MO/WUSW w Katowicach (1962–1989). Struktura, kierownictwo, zakres działania*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 3.

- Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.
- Musiał F., *Julian Polan-Haraschin (1912–1984), sędzia WSR w Krakowie*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1.
- Musiał F., „*Kupczenie uczuciami*”. *Metody werbunku duchownych w pierwszej dekadzie PRL-u*, w: *Raj grabarzy narodu. Studia i materiały do dziejów aparatu represji w Polsce „ludowej” 1945–1989*, red. F. Musiał, Kraków 2010.
- Musiał F., *Metoda stopniowego werbunku duchownych z podręczników SB*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 4.
- Musiał F., *Naczelnicy Wydziału IV SB w Krakowie*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 1, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2007.
- Musiał F., *Operacja „Lato-79”*. *Zadania Służby Bezpieczeństwa w czasie pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, nr 35.
- Musiał F., *Pierwsze lata działalności Wydziału IV SB KW MO w Krakowie*, w: *Raj grabarzy narodu. Studia i materiały do dziejów aparatu represji w Polsce „ludowej” 1945–1989*, red. F. Musiał, Kraków 2010.
- Musiał F., *Pion antywyznaniowy WUBP w Krakowie (1945–1952). Rekonesans badawczy*, w: *Przeciw religii i kościołom. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2008.
- Musiał F., „*Zakres pracy... bez zmian*”. *Wydział IV SB w Krakowie w latach 1975–1978*, w: *Raj grabarzy narodu. Studia i materiały do dziejów aparatu represji w Polsce „ludowej” 1945–1989*, red. F. Musiał, Kraków 2010.
- Musiał F., *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji*, w: *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006.
- Musiał F., Lasota M., *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003.
- Namysło A., Kurpierz T., *Jestem od Pana Janika*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 7.
- Od Karola Wojtyły do Jana Pawła II Wielkiego*, w: *Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, oprac. J. Marecki, M. Lasota, R. Szczęch, Kraków 2009.
- O metodach walki z Kościołem prowadzonej przez peerelowskie służby bezpieczeństwa z Antonim Dudkiem, Janem Żarynem i prokuratorem Andrzejem Witkowskim rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1.
- Opozycja małopolska w dokumentach 1976–1980*, oprac. A. Roliński, Kraków 2003.
- Pawlicka K., *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970–październik 1978)*, Warszawa 2004.
- Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów*, oprac. R. Łatka, Kraków 2013.

- Piotrowski P., *Śłużba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990*, w: *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.
- Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, oprac. M. Bielażko, A. Piekarska, P. Tomasiak, C. Wilanowski, Warszawa 2007.
- Polak W., *Kościół katolicki wobec Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w latach 1980–1989*, w: *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych*, red. J. Kłaczek, W. Rozyński, Toruń 2012.
- Polska–ZSRR: struktury podległości. Dokumenty WKP(B) 1944–1949*, oprac. G. Bordiugow, A. Kochanowski, A. Koseski, G. Matwijew, A. Paczkowski, Warszawa 1995.
- Raina P., *Kardynał Wyszyński i Solidarność*, Warszawa 2005.
- Raina P., *Kościół katolicki a Solidarność*, Warszawa 2005.
- Rymanowski B., *Ubek*, Warszawa 2012.
- Skalski W.J., *Pierwsza pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Polski. Jan Paweł II w Nowym Targu. 8 czerwca 1979 r. w dokumentach Służby Bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2008.
- Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)*, red. G. Majchrzak, B. Kopka, Warszawa 2001.
- Sychowicz, *Przyjaciel Sługi Bożego – ks. Stanisław Suchowolec (1958–1989)*, w: *Niezlomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, red. J. Żaryn, Kraków 2011.
- Szarek J., *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Wspólnoty Akademickiej Jezuitów w latach 70. XX wieku – zarys zagadnienia*, w: *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś, F. Musiał, Kraków 2014.
- Szczepaniak J., *Bezstresowy rozmówca (ks. Józef Szczotkowski)*, w: *Kościół katolicki w czasie komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 2, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2008.
- Szczepaniak J., *Jak werbowano tajnych współpracowników (informatorów, agentów) spośród duchownych*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 3, red. J. Szczepaniak, M. Lasota, Kraków 2010.
- Szczepaniak J., *Wierny aż do śmierci. Tajemna historia ks. Mieczysława Satory*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 1, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2007.
- Szczęch R., *Komendanci wojewódzcy MO/ szefowie WUSW i ich zastępcy ds. Służby Bezpieczeństwa w Krakowie w latach 1957–1975–1990*, w: *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009.
- Urban J., *Teczka biskupa J. Pietraszki*, w: *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 1, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2007.
- Walusiak D., *TEOK. Teczka ewidencji operacyjnej na księdza*, w: *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, Warszawa 2006.

Wordliczek K., *Oazy wolności. Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Kościoła w Krakowie-Nowej Hucie (1960–1989)*, „Sowiniec” 2012, nr 40.

Zieliński Z., *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009.

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989*, Warszawa 2003.

Żaryn J., *Kościół katolicki a „Solidarność” 1980–1981*, w: J. Żaryn, *Polska na poważnie*, Gdańsk 2013.

SUMMARY

Department IV of the Ministry of the Interior of the Polish People's Republic in Krakow (1962-1989) – in the light of the current state of research

The main goal of the above analysis is a comprehensive presentation of the activities of the IV Department in Krakow from its inception in 1962, until the structures of the repression apparatus were dissolved in 1989. The way of functioning of this anti-church structure of the Krakow security system is discussed, along with subsequent reorganizations which occurred from 1962-1989 several times. Attention is also paid to the priorities and tasks which, based on the guidelines from the authorities of the Polish United Workers' Party (PZPR), were carried out by the Division IV of the Krakow secret police (SB) and their changes in the subsequent years of its activity. A comprehensive presentation of the functioning of the uniform anti-church structure of the Security Service in Krakow is all the more important as the Krakow Archdiocese played a key role in the Polish Church, which meant that the activity of the Department IV in this city was important to the central Polish authorities.

KEYWORDS: Department IV, SB, Church, clergy, disintegration